

# AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

*Əlyazması hüququnda*

## **İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRƏRƏSİ SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASI VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-PRAKTİK PROBLEMLƏRİ**

İxtisas: 5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası  
(ingilis dilinin tədrisi metodikası)

Elm sahəsi: Pedaqogika

İddiaçı: **Sevda Rafiq qızı İmanova**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi  
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

### **AVTOREFERATI**

**Bakı – 2025**

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya fakültəsi nəzdində Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Rəsmi opponentlər:

pedaqogika elmləri doktoru, professor  
**İlxomjon Madaminoviç Tuxtasinov**

filologiya elmləri doktoru, professor  
**Zemfira Şahnəzər qızı Məmmədova**

filologiya elmləri doktoru, professor  
**Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov**

filologiya elmləri doktoru  
**Pərviz Yasinəli oğlu Ağayev**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən **BED 215/1** Birdəfəlik Dissertasiya Şurası.

Dissertasiya şurasının  
sədri:

tarix elmləri doktoru, professor  
**Cəfər Məmməd oğlu Cəfərov**

Dissertasiya şurasının  
elmi katibi:

pedaqogika elmləri doktoru,  
dosent  
**Şərafət Aram qızı Baxışova**

Elmi seminarın  
sədri:

pedaqogika elmləri doktoru,  
professor  
**Dilarə Əbdül qızı İsmayılova**



## TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

**Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi.** XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra ölkədə bir çox sahələrdə aparılan məqsədyönlü islahatlar insanların ünsiyyət dairəsinin genişlənməsinə, mədəniyyətlərarası dialoqlarda fəal iştirakına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Ümumiyyətlə, müasir dünyada baş verən inteqrasiya prosesləri, dünya birliyinin siyasi, dini, etnik müxtəlifliyinə baxmayaraq, mədəniyyətlərarası ünsiyyət xalqların və cəmiyyətin inteqrasiyasının ən vacib amilinə çevrilmişdir. Bu zaman gənc nəslin millətlərarası və dövlətlərarası əməkdaşlığın ən vacib mexanizmi olan mədəniyyətlərarası ünsiyyətə hazırlanması vəzifəsi aktuallaşır. Avropa ilə Şərqi çulğalaşdığı məkanda yerləşən, bir neçə dinin, mədəniyyətin, sivilisasiyanın birləşdiyi məkan olan, bütün dünyaya birgə yaşayışın uğurlu modelini diqqət mərkəzinə gətirən ölkəmiz son zamanlar beynəlxalq mədəniyyətlərarası dialoqun möhkəmlənməsi sahəsində bir çox tədbirlərə ev sahibliyi etmişdir. Bu da, Azərbaycanın xalqlar və mədəniyyətlərarası dialoqa, sülhə verdiyi qiyməti göstərir. BMT-nin Sivilisasiyalar Alyansı, Avropa Şurası, YUNESKO və digər mötəbər beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə 2010 və 2012-ci illərdə I və II Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Forumlar, 2011-2019-cu illərdə I, II və III Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumların və BMT-nin 29-cu İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının Bakıda yüksək səviyyədə keçirilməsi qeyd etdiyimiz fikirləri bir daha sübuta yetirir.

Həmin əməkdaşlıq zəminində Azərbaycan malik olduğu zəngin, Avropa və Şərq mədəniyyətlərinin uğurlu sintezini nümayiş etdirmək və dünyanın digər xalqlarının mədəniyyətlərinin ən yaxşı, dəyərli keyfiyyətləri ilə tanış olmaq imkanı qazanır. Bütün bu imkanlar gənclərin gələcəkdə hansı sahədə fəaliyyət göstərməsindən asılı olmayaraq, milli kimliyini, özünəməxsusluğu qoruyub saxlayaraq beynəlxalq, ümumbəşəri mədəni proseslərdə Azərbaycanı uğurla təmsil etmək üçün zəmin yaradır.

BMT-nin 29-cu İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiya-

sının Tərəflər Konfransı və ya qısaca COP29 – beynəlxalq konfransının 11-22 noyabr 2024-cü il tarixlərində Bakıda keçirilməsi gənclərin xarici dil biliklərinə yiyələnmələri, onlarda mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının son dərəcə mühüm məsələ olmasını gündəmə gətirdi.

Azərbaycanda son on illiklərdə xarici dillərin tədrisi sahəsində aparılan tədqiqatlarda, dərslük və sillabusların tərtibində kommunikativ yanaşma əsas götürülmüş və bu da öz nəticəsini göstərməkdədir. Azərbaycanlı tələbə və məzunlar xarici dillərdə qrammatik, fonetik aspektdən düzgün və səlis danışmaq qabiliyyətlərinə görə qiymətləndirirlər. Lakin müasir dövrdə dildən faydalanarkən təkcə dil qaydalarına riayət etmək qarşılıqlı anlaşma, uğurlu ünsiyyət qurmaq üçün kifayət deyil. Tələbələrin gələcəkdə beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlıq etmələri, Azərbaycanı, onun mədəniyyətini, mənəvi dəyərlərini layiqincə tanıtmaları, digər mədəniyyətlərlə real həyatda ünsiyyət qurmaları ilə bağlı təhsil sistemimizdə müəyyən boşluqlar mövcuddur.

Hazırda Avropa Şurasının əmək bazarı şəraitində uğurlu fəaliyyət göstərmək üçün mühüm səriştələrdən biri kimi qəbul etdiyi mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasına dair tədqiqat işlərinin aparılması, xüsusilə də təcrübədən əldə olunan nəticəyə əsasən xarici dillərin tədrisinə lazımi diqqət yetirilmədiyini nəzərə alsaq, mövzu çox aktualdır. Artıq Avropa Şurasının dillər üzrə ümumavropa çərçivə sənədinin (ing. CEFR – Common European Framework of Reference for Languages) təklif etdiyi mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün dünyanın 13 ölkəsində istifadə olunan qiymətləndirilmə alətinin Azərbaycan mədəniyyəti və milli dəyərlərini əks etdirən milli modelin yaradılması zəruridir.

Mədəniyyətlərarası səriştənin komponentlərinin ali təhsil sistemə daxil edilməsi və tətbiqi çox mürəkkəb, ləng gedən prosesdir. Sözügedən səriştənin xarici dillərin tədrisi kontekstində formalaşdırılması ona görə də bir çox nəzəri və tətbiqi xarakterli çətinliklərlə müşayiət olunur.

Tədqiqat işi metodika üzrə fundamental problemlərdən birinə – ingilis dili ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrdə mədəniyyətlərarası

dialoga xidmət göstərən mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının tədrisdə elmi-nəzəri və metodik məsələlərinə həsr olunmuşdur.

Qloballaşan dünyada bütün xalqların hər birinin öz kökünə, mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə qayıdış siyasəti yürüdüldür. Bu, xarici dillərin tədrisində, mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması, qiymətləndirilməsi sahəsində hazırlanan sistem, modellər, tədris vasitələrinin məzmununda özünü göstərir. Həmin istiqamətdə aparılan tədqiqatlar, elmi müzakirələr üstünlük təşkil edir.

Tədqiqatın işlənmə səviyyəsi və mədəniyyətlərarası səriştə problematikasının tədqiqi hazırda bir neçə istiqamətdə aparılır:

1. Mədəniyyətlərin dialogu konsepsiyası təhsildə və xarici dillərin tədrisində (M.Bayram, V.S.Bibler, S.Y.Kurqanov, A.P.Sadoxin, V.V.Safonova, Y.İ.Passov).

2. Mədəniyyətlərarası və dil kommunikasiyasının əsasları (D.Didorff, C.Sinikrope, Y.M.Vereşagin, G.Çen, Q.V.Yelizarova, M.Y.Çibisov, O.Xuxlayev, B.Françis).

3. Təhsilalanlarda sosiomədəni səriştənin təşəkkül tapması (V.Vareqiy, V.Q.Vorobyov, A.V.Litvinov).

4. Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması (V.Bernd, İ.A.Zimnyaya, S.V.Mureyeva).

5. Tələbələrin xarici dil ixtisası üzrə hazırlıq prosesində mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştəsi (D.Didorff, C.Sinikrope, T.Bosvud, İ.L.Plujnik).

6. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya məsələləri (D.Ə.İsmayılova, G.C.Hüseynzadə,)

Xarici dilin tədrisi zamanı ali təhsil müəssisələri tələbələrində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi sahəsində aparılan tədqiqat işlərini aşağıdakı kimi təsnif edə bilərik:

1) Xarici dillərin tədrisi zamanı tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması metodikası sahəsində: D.Didorff, M.Byram, C.Qrinholtz, B.H.Şpitzberq, V.B.Qudikunst, S.Ratye, M.V.Lustiq, A.C.Liddikot, M.Hammer, M.Fuko, M.Barret, C.K.Beakko, A.N.Utexina, N.İ.Almazova, V.Q.Apalkov, İ.A.Zimnyaya, A.P.Sadoxin, V.P.Sısoyev, A.E.Fantinini qeyd etmək olar.

2) Mədəniyyətlərarası səriştənin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi sahəsində: M.Bayram, M.E.Haşem, V.J.Prugger, L.Sergu, J.Takay, A.E.Fantini, G.Lesonen, K.Knapp, N.V.Çernyak, İ.İ.Xaleyeva, V.Q.Kostomarovu nümunə göstərmək mümkündür.

**Tədqiqatın obyektı və predmeti.** Tədqiqatın obyektini ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti isə dil ixtisaslı ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsinin nəzəri-praktik məsələləri təşkil edir.

**Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri.** Tədqiqatın məqsədi tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsinin milli modelinin və sisteminin hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın qarşısında duran *vəzifələr* aşağıdakılardır:

– dissertasiyada nəzərdə keçirilən problemlə bağlı mövcud elmi-nəzəri ədəbiyyatı araşdırmaq, mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması ilə əlaqədar başlıca elmi müddəalara aydınlıq gətirmək;

– mədəniyyətlərarası səriştə ilə əlaqədar bilik və bacarıqları (etiket qaydaları, milli mənsubiyyət, mədəni baxışlar, fərqliliklər və müxtəlifliklər, eyniliklər, davranış tərzı, tolerantlıq, hörmətlə yanaşma) aşkara çıxarmaq;

– ingilis dilini peşəkar məqsədlərlə öyrənən tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşması səviyyəsi ilə tanış olmaq, bu sahədə aparılan işlərin səmərəliliyinə nail olmaq;

– ingilis dilinin təlimi prosesində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının səmərəli üsul və yollarını müəyyənləşdirmək;

– mədəniyyətlərarası səriştənin tədrisi ilə bağlı didaktik model hazırlamaq və ixtisas fakültələrində eksperiment yolu ilə aprobasiyadan keçirmək;

– ixtisas fakültələrində mədəniyyətlərarası səriştənin tədrisi sahəsində eksperimentdən əldə olunan nəticələrin təhlilini aparmaq, onları sistemləşdirərək ümumiləşdirmək.

**Tədqiqat metodları.** Araşdırmaların gedişində aşağıdakı tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir: *nəzəri təhlil, müşahidə, müsahibə, söhbət, anketləşdirmə, induksiya və deduksiya, riyazi-statistik hesablama və müqayisə, təhlil və tərkib, abstraksiya, modelləşdirmə və pedaqoji eksperiment.*

**Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:**

– ixtisas fakültələrində ingilis dilinin tədrisində istifadə olunan proqram, sillabus və dərsliklər tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasına zəmin yaradır;

– ixtisası xarici dil olan ali təhsil müəssisələrində tədrisin rəqəmsal təlimə müvafiq qurulması, tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının təmin olunması;

– ixtisas fakültələrində ingilis dilini peşəkar məqsədlərlə öyrənən tələbələrdə mövzuların tədrisi prosesində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi üçün səmərəli yollar və vasitələrin seçilməsi;

– ixtisas fakültələrində ingilis dilini peşəkar məqsədlərlə öyrənən tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan auditoriyası üçün müvafiq *milli qiymətləndirilmə modelinin* və təsnifatının müəyyənləşdirilməsi;

– mədəniyyətlərarası səriştənin qiymətləndirilməsi baxımından dillər üzrə ümumavropa çərçivə sənədinin yaratdığı və təklif etdiyi modelə müvafiq Azərbaycan milli modelinin yaradılması.

**Tədqiqatın elmi yeniliyi.** Azərbaycan ali təhsil sistemində, ingilis dilinin tədrisində ilk dəfə olaraq mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması metodikasını və səviyyəsini qiymətləndirmək üçün *mövcud olmayan* milli qiymətləndirmə modelinin nəzəri əsaslarının tədqiqindən ibarətdir. Eyni zamanda, Azərbaycanda dil ixtisaslı ali təhsil müəssisələrində ingilis dilinin tədrisində tələbələrdə formalaşdırılması vacib olan mədəniyyətlərarası səriştənin milli modeli hazırlanmışdır.

**Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti.** Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyətini müasir dövrdə prinsipcə tamamilə yeni, birbaşa mədəniyyətlərarası ünsiyyət şəraitində ingilis dilinin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının elmi-nəzəri

əsaslarının hazırlanması təşkil edir.

Tədqiqatın nəticələrindən müxtəlif sahələr üçün hazırlanan gələcək ixtisasçılarda mədəniyyətlərarası səriştəni formalaşdırmaq məqsədilə digər ali məktəblərdə xarici dillərin tədrisində, tədris materiallarının, proqram və sillabusların hazırlanması zamanı faydalanmaq mümkündür.

Eyni zamanda dil ixtisaslı ali məktəb tələbələrində ingilis dili dərslərində mədəniyyətlərarası səriştəni formalaşdırmaq məqsədilə tədrisə verilən zamandan, şəraitdən asılı olaraq bu prosesi müstəqil şəkildə formalaşdırmaq, onun metodikasını həyata keçirmək, ondan istifadə etmək üçün materialların, dərsliklərin hazırlanması və seçilməsidir.

**Aprobasiyası və tətbiqi.** Dissertasiya işinin əsas müddəaları beynəlxalq və respublika miqyaslı elmi konfranslarda məruzələr şəklində təqdim edilmişdir. Tədqiqatın nəticələri ölkəmizdə və xaricdə çap olunmuş 35 elmi məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

**Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.** Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya fakültəsinin nəzdində Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

**Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi.** Dissertasiya işi giriş, 4 fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Giriş hissəsi 7 səhifə (13 243 işarə), I fəsil 46 səhifə (88 652 işarə), II fəsil 54 səhifə (100 467 işarə), III fəsil 75 səhifə (140 330 işarə), IV fəsil 62 səhifə (96 944 işarə), nəticə hissəsi 5 səhifə (8 042 işarə), dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələr istisna olmaqla, 447 678 işarədir.

## TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi qeyd edilir, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar müəyyənləşdirilir, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobasiyası, quruluşu haqqında məlumat verilir.



Dissertasiyanın I fəslı “Dil ixtisaslı ali məktəblərdə mədəniyyətərarası səriştənin formalaşdırılmasının nəzəri əsasları” adlanır. Üç paraqrafdan ibarət olan bu fəslin birinci paraqrafı “*Mədəniyyətərarası səriştənin tədqiqat tarixi*” adlanır. Mədəniyyətərarası ünsiyyət xalqların inkişafına və zənginləşməsinə hər zaman zəmin yaratmışdır. Tarixə nəzər salsaq, Makedoniyalı İsgəndər, Yuli Sezar, Çingiz xan, Xristofor Kolumb və başqa şəxsiyyətləri ilk mədəniyyətərarası ünsiyyət quranlar kimi qeyd edə bilərik.

Mədəniyyətərarası səriştənin tədqiq edilməsi ilk dəfə ABŞ-da, müharibədən sonrakı dövrdə, yəni 1950-ci illərdən etibarən başlanılmışdır. Siyasət, iqtisadiyyat, biznes sahəsində çalışan insanlar xarici ölkələrə ezam edilərkən həmin ölkələrin mədəniyyətləri ilə tanış olmadıqlarından xoşagəlməz və mübahisəli vəziyyətlər, münaqişələr, anlaşılmazlıqlar nəticəsində iş fəaliyyətlərini yarımçıq qoyub geri qayıtmaq məcburiyyətində qalırdılar. Hətta əcnəbi dillərə lazımi səviyyədə yiyələnmə belə onları xaricdə mürəkkəb iş problemlərindən xilas etmirdi. Bu tələbat da öz növbəsində mədəniyyətərarası qarşılıqlı əlaqələr qurmaq səriştəsini formalaşdırmaq üçün labüd olan tədqiqat işlərinin, proqram və dərslıklərin hazırlanmasına, diqqətin artırılmasına zəmin yaratdı.

1960-1970-ci illərdə mədəniyyətərarası səriştənin formalaşdırılması səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, ölçülməsi ilə bağlı metod və vasitələrin fəal axtarışı başlandı.<sup>1</sup>

1980-ci illərdə alimlər artıq ekspatriatların mədəniyyətərarası səriştəsini və bütövlükdə cəmiyyətin mədəniyyətərarası səriştəsini tədqiq etməyə başladılar.<sup>2</sup> Ən mühüm mərhələ 1984-cü ildə B.Şpitsberq və U.Kyupaçın ilk dəfə olaraq səriştəni ünsiyyətdə səmərəli davranış nöqtəyi-nəzərindən təsvir etdiyi zaman olmuşdur. Onların tərifinə görə, səriştəli kommunikasiya iştirakçısı səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərir, o, məqsədinə nail olmaq üçün ətraf sosial mühiti bacarıqla idarə etmək qabiliyyətinə malik olduğuna,

---

<sup>1</sup> Spitzberg, B.H., Cupach, W.R. Interpersonal communication competence // – Beverly Hills, CA: Sage Publications, – 1984. – p.2.

<sup>2</sup> Sinicrope, C., Norris J., Watanabe, Y. Understanding and Assessing Intercultural Competence: A Summary of Theory, Research, and Practice // Second Language Studies. – 2007. Vol.26, №1. – p.1-58.

davranışının qarşılıqlı münasibətdə digər ünsiyyət iştirakçıları tərəfindən bəyənildiyinə görə müvəffəqdir.

Artıq 1990-cı illərdən mədəniyyətlərarası səriştə xarici dillərin, o cümlədən ingilis dilinin tədrisi metodikasının diqqət mərkəzinə gəldi. Bu dövrdə xarici dillərin tədrisi metodikası sahəsində britaniyalı alim M.Bayramın tədqiqatlarının əks-sədası olaraq fərdin ünsiyyətdə səriştəsi haqqında yeni təsəvvür və fikirlər yarandı. Onun fikrincə, tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştəni formalaşdırarkən təkcə dili öyrənilən mədəniyyətə yiyələnməklə kifayətlənmək olmaz.<sup>3</sup>

2000-ci ildən dünyanın bir çox universitetlərində artıq mədəniyyətlərarası ünsiyyət problemlərinə dair fənlərin daha geniş ixtisaslar üzrə tədris planlarına fəal inteqrasiyası başlandı.<sup>4</sup> Eyni zamanda həmin fənlərin tədrisinin keyfiyyətinin dəyərləndirilməsi, tələbələrdə formalaşdırılmış mədəniyyətlərarası səriştənin qiymətləndirilməsi üçün daha səmərəli vasitələrin tədqiqi geniş vüsət aldı.<sup>5</sup>

Azərbaycanda isə 1990-cı və 2000-ci illərdən etibarən mədəniyyətlərarası kommunikasiya məsələləri alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Əlbəttə, mədəniyyətlərarası kommunikasiya məsələlərini tədqiq etmək ilk dəfə xarici dil müəllimlərinin təşəbbüsü ilə reallaşmışdı. G.C.Hüseynzadə, D.Ə.İsmaylova Ə.Y.Səfiyev, Ə.Ş.Şirəliyev və başqa tədqiqatçıların mədəniyyətlərarası kommunikasiya məsələlərinə müraciəti xarici dillərin tədrisi metodikasında əhəmiyyətli dərəcədə konseptual dəyişikliklərə səbəb oldu.

I fəslin ikinci paragrafı **“Mədəniyyətlərarası səriştənin mahiyyəti və məzmunu”** adlanır. Hər bir tədqiqat üçün əsas məfhum və terminlərin təyin edilməsi vacib olduğu üçün bu paragrafda “mədəniyyətlərarası səriştə”, “mədəniyyət” və “səriştə” anlayışlarının mahiyyəti müəyyənləşdirilmişdir. Mədəniyyətlərarası səriştənin

---

<sup>3</sup> Byram, M. The Intercultural Speaker and the Pedagogy of Foreign Language Education // The SAGE Handbook of Intercultural Competence Thousand Oaks, CA: Sage. – 2009. – p.321-332.

<sup>4</sup> Vervoort, M.J.H. Assessment and Development of Intercultural Competence of a Study Abroad: Master of Arts Thesis / M.J.H.Vervoort. – Arkadelphia, Arkansas: Ouchata Baptist University, – 2010. – p.135.

<sup>5</sup> Spencer-Oatey, H., Franklin P. Intercultural Interaction // – New York: Palgrave Macmillan, – 2009. – p.367.

mahiyyətinə, izahına dair bir çox tədqiqatlarla tanış olduqdan sonra, fikrimizcə, bizim üçün ən müvafiq, aktual və geniş olanı mədəniyyətlərarası səriştənin görkəmli tədqiqatçılarından olan M.Bayramın verdiyi tərifi üzərində dayanmalıyıq: *“Mədəniyyətlərarası səriştə deyərkən eyni dərəcədə həm digər mədəniyyətlərin nümayəndələri, həm də öz doğma mədəniyyətinin nümayəndələri ilə uğurla ünsiyyət qurmaq bacarığı başa düşülür”*.<sup>6</sup>

Şərqlə və Qərblə mədəniyyətlərinin elementlərinin simbiozunun zəruriliyini hiss edən məşhur Azərbaycan alimi Lütfi Zadənin qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsi mədəniyyətlərarası səriştənin təbiətini, mahiyyətini, qeyri-dəqiqliyini anlamaqda, onun modelinin yaradılmasında, tərkib hissələrinin təyin edilməsində, formalaşdırılmış səviyyənin qiymətləndirilməsində çox əhəmiyyətlidir. Qeyd etdiyimiz məsələlər bizi qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsinin prinsiplərinin mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması probleminə həsr olunmuş tədqiqatımıza da tətbiq etməyə sövq edir.

Klassik məntiqdən fərqli olaraq qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsi bir ilə iki arasında üçüncünü istisna etmir. Bunu doğma və digər mədəniyyət anlayışına da aid etmək olar. Bu iki mədəniyyət arasında üçüncü mədəniyyət də vardır. Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması zamanı – hər iki (milli və xarici) mədəniyyətin eyni dərəcədə mühüm rol oynadığı, eyni zamanda həm mədəni uzaqlaşma, həm də mədəni yaxınlaşma prosesinin nəticəsində üçüncü bir mədəniyyət yaranır. Yeni mədəniyyətə yiyələnən şəxs artıq müəyyən xüsusiyyətlərə malik olaraq, milli və xarici mədəniyyətlər arasında aralıq mövqe tutur.

Bu gün dünyada dinləri, mədəniyyətləri bir-birinə qarşı qoyan müharibələr, terror hadisələri, irqçilik, genosid kimi müdhiş aktualılıqları şərtləndirən səbəb – üçüncü reallığı görməmək və ya bunu görmək istəyinin olmamasıdır. Üçüncünü görmək, qəbul etmək sivilizasiyanı inkişaf etdirən bir prosesdir.

---

<sup>6</sup> Byram, M.S. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence / M.S Byram. – Clevedon, Philadelphia, Toronto, Sydney, Johannesburg: – 1997. – p.12.

Qeyri dəqiq məfhum olan mədəniyyət anlayışını L.Zadəyə əsaslanaraq J.Pirs “qeyri-səlis çoxluqlar toplusu” adlandırmış<sup>7</sup>, Y.Bolten isə “qeyri-səlis mədəniyyət” terminini təqdim etmişdir.<sup>8</sup>

Mədəniyyətlərarası səriştə və kommunikativ səriştə anlayışları arasındakı fərq qarşıya qoyulan məqsədlərə görə müəyyənləşdirilir.

Kommunikativ səriştə tələbələri xarici dildə, o cümlədən ingilis dilində ünsiyyətə hazırlamaq məqsədi daşıyır. Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının məqsədi isə, tələbələri müxtəlif mədəniyyət nümayəndələri ilə uğurlu qarşılıqlı əlaqəyə hazırlamaqdır. Xarici dil bacarıqları isə, yalnız ünsiyyət vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Mədəniyyətlərarası səriştə və mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştə arasında olan qarşılıqlı əlaqəni amerikalı metodist A.Fantini aşağıdakı formül ilə ifadə etmişdir:

$$KS1+KS2+\dots+KS N = MKS.^9$$

KS – kommunikativ səriştə, MKS isə mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştədir. Formuladakı “n” işarəsi isə yiyələnmiş kommunikativ səriştələrin sayıdır. Bu formül belə izah olunur: öz doğma mədəniyyətində kommunikativ səriştəyə (KS1) malik olan fərd mədəniyyətlərarası qarşılıqlı münasibət zamanı digər mədəniyyət nümayəndəsinin malik olduğu yeni bir kommunikativ (KS2) səriştə ilə qarşılaşır. Əgər fərd bu səriştəyə yiyələnmək niyyətindədirsə və buna nail olursa, onda mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştə formalaşır.

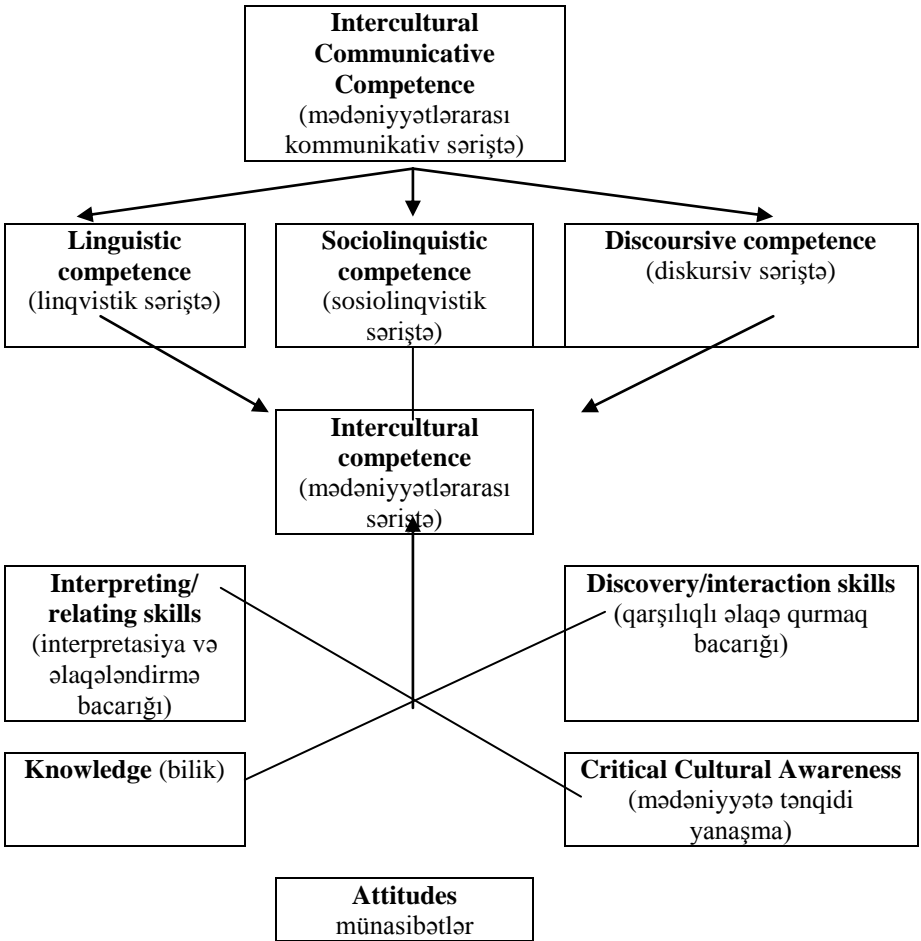
Dissertasiyanın I fəslinin üçüncü paragrafı “*Mədəniyyətlərarası səriştənin tərkibi və modelləri*” adlanır. Burada yalnız ingilis dilinin tədrisi çərçivəsində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması məqsədilə istifadə olunan 64 modelin təsnifatı verilmiş, komponentləri araşdırılmış və təhlil edilmişdir. Mövcud modelləri aşağıda qeyd olunan 13 ölkənin alimləri hazırlamışdır: 1) ABŞ, 2) Kanada, 3) Almaniya, 4) Litva, 5) Yeni Zelandiya, 6)

<sup>7</sup> <https://www.jstor.org/page-scan-delivery/get-page-scan/44125281/0>

<sup>8</sup> Bolten, Jürgen (2013): Fuzzy Cultures: Consequences of an open and multi-valued concept of culture for conceptualisations of intercultural personnel development measures. [http://iwk-jena.uni-jena.de/wp-content/uploads/2019/03/Bolten\\_2013\\_Fuzzy\\_Cultures.pdf](http://iwk-jena.uni-jena.de/wp-content/uploads/2019/03/Bolten_2013_Fuzzy_Cultures.pdf)

<sup>9</sup> Fantini, A.E. A central concern: Developing cultural competence // School for Intercultural competence. Washington University, – 2007.– p.8.

Latviya, 7) Fransa, 8) Hollandiya, 9) Danimarka, 10) Rusiya, 11) Böyük Britaniya, 12) İsveç, 13) Finlandiya. Araşdırdığımız modellərdən ən tanınmışları D.K.Didorf, A.Fantini B.H.Şpitzberq, Q.V.Yelizarova və M.Bayram tərəfindən təklif olunan mədəniyyətlərarası səriştə modelləridir (Şəkil 1).



**Şəkil 1.**

**M.Bayramın mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştə modeli**

Nəzərdən keçirdiyimiz ədəbiyyatlardan belə aydın olur ki, hazırda mədəniyyətlərarası səriştənin strukturuna dair tədqiqat

işlərində yekdillik, uzlaşma və mütənasiblik yoxdur. Bunun səbəbi mədəniyyətlərarası səriştənin modellərinə daxil olan komponentlər arasında seçim zamanı diqqətin yönəldiyi komponentdən asılı olaraq bəzilərinin qəbul edilməsi, bəzilərinin isə kənarlaşdırılmasıdır.

Beləliklə, mədəniyyətlərarası səriştənin modellərinin sayının çoxluğuna baxmayaraq, onun strukturu sahəsində fikir birliyi və aydınlıq yoxdur. Bu vəziyyətdən çıxış yolu mövcud yanaşmalar arasında güzəşt ola bilər. Belə ki, mədəniyyətlərarası səriştə səciyyəvi yanaşma mövqeyindən tədqiq edilməli, onun komponentlərinin səciyyəvi, ümumi, zəruri və abstrakt xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilməli, habelə ümumiləşmənin nəticəsində vahid universal modelin yaradılması məqsədəuyğun hesab olunmalıdır.

Dissertasiyanın **II fəslı** “**Qloballaşan dünyada xarici dillərin tədrisində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının rolu**” adlanır. Bu fəsil üç paragrafdan ibarətdir. Birinci paragraf “*Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasına linqvokulturoloji yanaşma*” adlanır. İngilis dilinin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması məqsədilə istifadə olunan linqvokulturoloji yanaşma söz vahidlərinin “mədəniyyətləşdirilməsi”, yeni leksik vahidləri öyrənərkən onların mənasını dili öyrənilən xalqın mədəniyyətinə xas olan mədəni assosiasiyalar vasitəsilə qavramaqda tələbələrə kömək göstərir. Burada milli mədəniyyət vahidlərindən mütləq öyrənilən dilin mədəniyyət vahidləri ilə eyni bərabərlikdə faydalanmaq lazımdır. İngilis dili müəllimləri tədris materiallarını hazırlayarkən tərkibində freym presuppozisiyalar olan xüsusi seçilmiş mətnlərdən istifadə etməlidirlər. Freym presuppozisiyalar şəxsiyyətin koqnitiv şüurunun formalaşdırılması üçün əsas şərtdir.

Mədəniyyətin hər hansı müəyyən bir fraqmentinin linqvokultu-remadan başlayaraq öyrədilməsi metodu ümumi mənaya malik, müəyyən bir mədəni sahəyə aid olan linqvokulturemlər çoxluğundan ibarət olan struktur kimi qəbul edilən linqvokulturoloji sferanın qurulması vasitəsilə həyata keçir. Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının uğurlu olması üçün tədris materialına aid olan linqvokulturemlər həm doğma, həm də digər mədəniyyətin fərqli cəhətini ifadə etməlidirlər. Hansı mədəni biliklərin, mədəniyyət

sahəsinin elementlərinin tədrisə daxil edilməsi tələbələrin gələcək ixtisas sahəsindən (beynəlxalq münasibətlər, filologiya, tərcümə və ya müəllimlik), yaş xüsusiyyətlərindən, dil və mədəniyyət bilikləri səviyyəsindən asılı olmalıdır.

Bundan əlavə, biz müasir dilçiliyin “diskurs” adlandırdığı açar düşüncəni qəbul edirik. “Diskurs (lat. *discursus*) “müzakirə, danışmaq” mənasını verir. Bu da informasiyaverici aspektdə götürülmüş mətnlə bağlıdır. Diskurs ekstralinqvistik, sosio-mədəni, psixoloji, pragmatik və digər amillərlə şərtlənir. O, ünsiyyətdə iştirak edənlərin interaktiv fəaliyyətini, onların əlaqələrinin qurulması, davam etməsi, emosional, informasional, verbal və qeyri-verbal səviyyələrdə təsirini, bir sözlə, mədəniyyətlərarası səriştəni şərtləndirir.

Mövcud ədəbiyyatın nəzəri təhlili bizə belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, mədəniyyətlərarası səriştənin ingilis dilinin tədrisi zamanı formalaşdırılması üçün ən səmərəli və uğurlu yanaşma linqvokulturoloji yanaşmadır.

II fəslin ikinci paraqrafı “*Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasının psixoloji əsasları*” adlanır. Bu paraqrafta ingilis dilinin tədrisi zamanı mədəniyyətlərarası səriştənin tələbələrdə formalaşdırılmasının psixoloji əsasları və aspektləri tədqiq olunur, problem baxımından məsələyə münasibət bildirilir. Eyni zamanda tədris prosesində psixoloji məqamların nəzərə alınması psixoloji yanaşmanın resurs kateqoriyası ön plana çəkilir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin uğurlu olmasını təmin edən qavrayışın psixoloji aspektləri bunlardır: *mədəni dəyərlərin atribusiyası, stereotiplər, qərəz, ümumiləşdirmələr, qeyri-müəyyənlik vəziyyəti, narahatlıq vəziyyəti, empatiya, tolerantlıq, şəxsi keyfiyyətlər, uyğunlaşma, inteqrasiya*.<sup>10</sup>

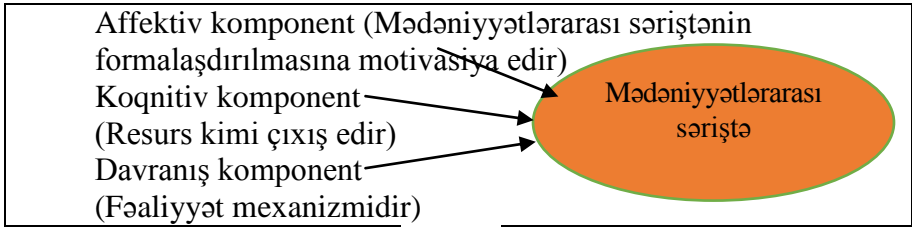
Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin uğurlu alınmasına mane olan psixoloji amilləri aşağıdakı kimi təsnif edə bilərik: 1. *Dil fərqləri*.<sup>11</sup> 2. *Oxşarlıqlar ehtimalı*.<sup>12</sup> 3. *Stereotiplər və qərəz*.<sup>13</sup> 4. *Psixikanın*

<sup>10</sup> Babayeva, Ş. Etnopsixologiya / Ş. Babayeva, C. Aliyev. – Bakı: – 2020. – 346 s.

<sup>11</sup> Колесниченко, В.Л. К вопросу об особенностях вербального и невербального коммуникативного поведения представителей английской и испанской лингвокультур // Труды Международ. науч.-практич. интернет-конференции “Преподаватель высшей школы в XXI веке”. Сб. 7. Ростов н/Д.: – 2009. – с.169-174.

<sup>12</sup> Мацумото, Д. Человек, культура, психология. Удивительные загадки, исследования и открытия / Д.Мацумото. СПб., – 2008.

*universal və spesifik təzahürləri kimi emik və etik elementləri.*<sup>14</sup> 5. *Həyəcan və ya gərginlik.*<sup>15</sup>



**Şəkil 2.**

### **Mədəniyyətlərarası səriştənin komponentlərinin sxemi**

*Affektiv komponent* (münasibətlər) – özünə və başqalarına, həmçinin mədəniyyətlərarası ünsiyyət situasiyalarına, ingilis dilində danışan xalqa, onun mentalitetinə, fenomenlərinə, mədəniyyətinə həssas, müsbət münasibət yaradır.

*Koqnitiv komponent* – şüurda digər sosiomədəni cəmiyyətin dilinin, fenomenlərinin qavranılmasını, qəbul olunmasını təmin edən baza strukturlarını formalaşdırır.

*Davranış komponenti* – dil daşıyıcısının milli şüuru və nitq davranışı xüsusiyyətlərini əks etdirən gündəlik, real həyatdakı ünsiyyət etiket normaları, sözügedən mədəni cəmiyyətdə qəbul olunan qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri haqqında bilikləri özündə birləşdirir (Şəkil 2).

Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının psixoloji

<sup>13</sup> Колесниченко, В.Л. К вопросу об особенностях вербального и невербального коммуникативного поведения представителей английской и испанской лингвокультур // Труды Международ. науч.-практич. интернет-конференции “Преподаватель высшей школы в XXI веке”. Сб. 7. Ростов н/Д: – 2009. – с. 169-174.

<sup>14</sup> Почебуг, Л.Г. Социально-психологические принципы межкультурной коммуникативной компетентности // Аняевские чтения-2010. Современные прикладные направления и проблемы психологии: матер. науч. конф., – 19-21 октября, – 2010., Ч. 2. СПб., – 2010.

<sup>15</sup> Chibisova, M., Khukhlaev O. Measuring teachers’ intercultural competence: Towards a theory-based instrument // Book of Abstracts of the 19<sup>th</sup> International Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology. Germany, – 2008.



mərhələləri və onlara xas xüsusiyyətlər ümumiləşdirilərək aşağıdakı cədvəldə (Cədvəl 1) öz ifadəsini tapmışdır:

**Cədvəl 1.**

**Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının  
psixoloji mərhələləri və onlara xas xüsusiyyətlər**

	<b>İlkin mərhələ</b>	<b>Orta mərhələ</b>	<b>Yetkin inkişaf mərhələsi</b>
<b>Koqnitiv</b>	Yeni biliklərin mənimsənilməsində çətinliklər, qəbul edilməsinə qarşı müqavimət	Avtoritətdən avtonom biliyə keçid, mədəniyyət haqqında məlumatların qəbul edilməsində irəliləyiş	Şüurlu şəkildə dəyişilmək, digər mədəniyyətlərin normalarından istifadə etmək bacarığı
<b>Şəxsiyyət-daxili</b>	Mədəniyyətlər haqqında məlumatlılığın mədəni fərqlərin təhdid kimi qəbul edilməsi	Başqa mədəniyyətin mövcudluğunun qəbul edilməsi	Daxilən milli kimlik yaratmaq, digər mədəniyyətə inteqrasiya etmək bacarığı
<b>Şəxsiyyət-lərarası</b>	Fərqli baxışların qəbul edilməməsi, ictimai sistem və normalar haqqında məlumatlılıq, ictimai problemlərə eqosentrik baxış	Fərqli olan digərləri ilə qarşılıqlı əlaqəyə hazır olmaq	Müxtəlif mədəniyyətlərlə qarşılıqlı münasibətlərdə iştirak bacarığı, digər ictimai sistem, qanun, qaydaları qəbul edərək, fəaliyyət göstərmək bacarığı

Fəslin üçüncü paragrafi **“Qloballaşan multikultural cəmiyyətdə tələbələrə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasında milli və mədəni kimlik əsas amillərdən biri kimi”** adlanır. Mədəniyyətlərarası səriştədən danışarkən onun qayəsində multikulturalizmin dayandığı danılmazdır. Multikulturalizm və müasir təhsil mövzusunun tədqiqi və əhəmiyyəti ətrafındakı müzakirələrin məqsədi multikulturalizm anlamının bir konsept olaraq necə inkişaf etdiyini və təhsildə rolunun necə formalaşdığını daha yaxşı başa düşməkdir. Bu mövzu, həmçinin, inteqrasiya və dünya vətəndaşlığı kimi anlayışlar da daxil olmaqla, təhsil və sosial elmlərdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması, inkişaf

etdirilməsi, habelə gələcək üçün düzgün proqnozlar vermək siyasətinin tərkib hissəsidir.

Multikultural cəmiyyət bütün vətəndaşların öz milli kimliklərini qoruyub saxlamalarına və mənsub olduqları mədəniyyət, adət və ənənələr, tarixləri ilə fəxr edə bilmələrinə təminat verir. Belə cəmiyyət tədqiqatımızın əsası olan səriştənin tərkib hissələrindən biri sayılan müxtəlif mədəniyyətlərə daha açıq olmağa və onları qəbul etməyə imkan verir.

K.Abdullanın qənaətinə görə, Azərbaycan Respublikası hətta multikulturalizm siyasətinin ilk dəfə meydana gəldiyi Qərbdövlətlərindən də səmərəli multikulturalizm modeli təklif edir.<sup>16</sup> “Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin bir sıra xarici ölkə universitetlərində tədris olunması haqqında danışılan təcrübənin öyrənilməsinin bariz nümunələrindən biridir.

Ölkəmizdə dövlət dili Azərbaycan dilidir. Lakin ölkədə yaşayan azsaylı xalqların doğma dillərində təhsil almaq imkanı da mövcuddur. Dünyanın bir neçə nüfuzlu universitetlərində Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzləri mövcuddur. Rusiya, Çin, İndoneziya kimi ölkələrin aparıcı universitetlərində mövcud mərkəzlərdə tələbələr Azərbaycan dilini və mədəniyyətimizi öyrənirlər.

Milli dəyərlər yalnız o zaman təhsilin, tərbiyənin mənəvi dəyərinə çevrilir ki, bir millətin nümayəndəsi digər millətin nümayəndəsinə qarşı qoyulmur, milli hislər, milli kimlik qorunub saxlanılır. Hər bir millət bəşər cəmiyyətinin mədəni inkişafına göstərdiyi xidmətin böyüklüyünü və tarixiliyini sübuta yetirməyi bacarmalıdır.

Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə Avropa Şurasının “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında çərçivə konvensiyası”nı imzalamış və 2000-ci ildə ratifikasiya etmiş,<sup>17</sup> YUNESKO-nun 2005-ci ildə qəbul

---

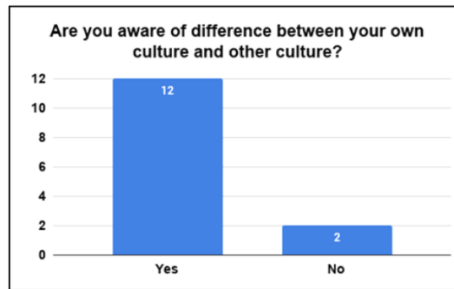
<sup>16</sup>Abdulla, K. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında: seçilmiş fikirlər (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində) / K.Abdulla, F.Nəcəfov, C.Bədəlov, S.Xuduyev. – Bakı: Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, – 2017. – s.67.

<sup>17</sup> <https://www.coe.int/az/web/compass/framework-convention-for-the-protection-of-national-minorities>

etdiyi “Mədəni özünümüdafiə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya”-nı isə 2009-cu ildə təsdiq etmişdir.<sup>18</sup>

Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması – hər iki (doğma və xarici) mədəniyyətin eyni dərəcədə mühüm rol oynadığı, eyni vaxtda həm mədəni uzaqlaşmanın, həm də mədəni yaxınlaşmanın baş verdiyi və bunun nəticəsində üçüncü bir mədəniyyətin yarandığı, bununla da təhsili inkişaf etdirən bir prosesdir.

Google platforması çərçivəsində apardığımız sorğuda iştirak edən 14 nəfər ikinci kurs tələbəsinin “Siz doğma mədəniyyətlə digər mədəniyyət arasında mövcud fərqi anlayırsınız mı?” sualına verdikləri cavabın nəticəsi aşağıdakı diaqramda (Diaqram 1) öz əksini tapmışdır.



**Diaqram 1.**

Dissertasiyanın “İngilis dili dərslərində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi” adlanan III fəslə üç paragrafdan ibarətdir. Birinci paragraf “*Tələbələrdə ingilis dili tədrisi prosesində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi imkanları*” adlanır. Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdığı şəraiti şərti olaraq iki istiqamətə bölmək mümkündür:

1. Digər mədəniyyətlə birbaşa əlaqədə olmayan şəraitdə, tədris auditoriyasında (ingilis dili dərsləri, mədəniyyətlərarası dialoq treninqlərində, mədəniyyətlərarası universitet kurslarında);

<sup>18</sup> [https://www.unesco.org/creativity/sites/default/files/medias/fichiers/2023/01/16.IGC\\_5\\_QPR\\_En\\_1.pdf](https://www.unesco.org/creativity/sites/default/files/medias/fichiers/2023/01/16.IGC_5_QPR_En_1.pdf).

2. Mədəniyyətlərarası səriştə xarici mədəniyyət mühitində (xaricdə əmək fəaliyyəti və ya təhsil alarkən və ya beynəlmiləl təhsil sistemində) baş verən ünsiyyətin nəticəsində formalaşır.

Azərbaycan tələbələrinin tədris prosesində əldə etdiyi nailiyyətlərin qiymətləndirilməsi ənənəvi olaraq bilik, qabiliyyət və bacarıqların kəmiyyətcə ölçülməsi ilə həyata keçirilir. Lakin tələbələrin təhsil aldıkları dövrdə yiyələndikləri dil və mədəniyyət biliklərinin onların ümumi dünyagörüşünə, mənəvi tərbiyəsinə, şəxsi keyfiyyətlərinə təsiri nəticəsində formalaşan mədəniyyətlərarası səriştələrinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi sistemi mövcud deyil. Baxmayaraq ki, tədrisin, təlimin məqsədlərini təqdim edən fənn proqramları və digər sənədlərdə tədris zamanı formalaşdırılması mühüm olan sadaladığımız şəxsi keyfiyyətlərdən söz açılır.

Tədqiqatımız çərçivəsində Azərbaycan Dillər Universitetinin Təhsil, Filologiya və Beynəlxalq münasibətlər və regionsünaslıq fakültələrində ingilis dilinin tədrisi materialları və sillabuslar nəzərdən keçirilmişdir. Hər bir kursun sillabusunda əsas diqqət dörd bacarığın, yəni ingilis dilində əsas dinləmə, oxu, danışmaq və yazı bacarıqlarının sistematik inkişafına yönəldilmişdir. Yeni sözlərin mənimsənilməsinə böyük diqqət yetirilir. “Pre-intermediate” səviyyəli kursu uğurla başa vuran tələbələr ixtisası ilə bağlı geniş lüğət ehtiyatına malik olmaq, yazılı məruzələr və şifahi təqdimatlar hazırlamaq, həyat təzi, mədəniyyətlərarası problemlər, siyasi və iqtisadi reallıqlar, sosial, mədəni proseslər və insan münasibətlərinin müxtəlif aspektləri mövzularında sərbəst danışmaq bacarıqlarına yiyələnməlidirlər.

Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması zamanı dil materiallarından düzgün istifadə uğurlu nəticələrin qazanılmasına zəmin yaradır. Bu zaman dil materiallarının motivasiyaedici olması xüsusilə vacibdir. İngilis dili dərslərində sözügedən səriştənin formalaşdırılmasının həyata keçirildiyi pedaqoji şərait deyərəkən aşağıdakı amillər nəzərdə tutulur: 1) *motivasiyalı məqsəd*; 2) *tədrisin məzmunu*; 3) *təşkilatilik*.

Tədris prosesində tələbələrin mövqe və münasibətlərini bildirməklə əlaqəli mövzular əsasında inşaların yazılması məsləhət bilinir. Bu zaman linqvistik və ritorik vasitələrin yazılı və şifahi

nitqdə istifadəsi məsələləri diqqətdə saxlanılmalıdır.

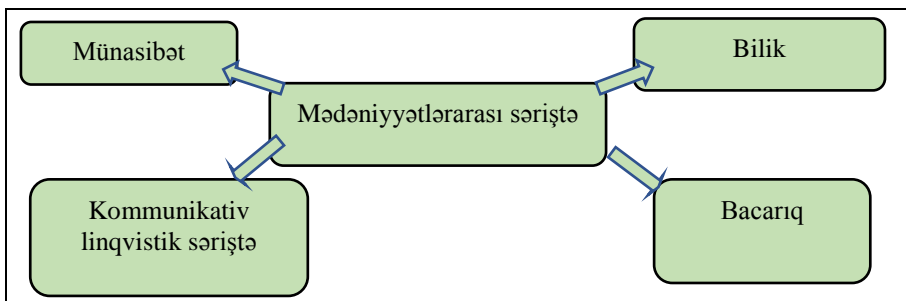
III fəslin ikinci paragrafı “*Dil ixtisaslı ali məktəbin ikinci kurs tələbələrində ingilis dili dərslərində mədəniyyətlərarası səriştənin milli model üzrə formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi prosesi*” adlanır. Tədqiqatımızda bir neçə Avropa modellərini araşdırdıqdan sonra mədəniyyətlərarası səriştənin dil ixtisaslı ali təhsil müəssisələrində ingilis dilinin tədrisi prosesində formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi üçün *milli model* təklif edirik (Şəkil 3). Bizim *milli model* dörd əsas komponentdən: *münasibət, linqvistik kommunikativ bacarıq, bilik və bacarıqlardan* ibarətdir. Fikrimizcə, mədəniyyətlərarası səriştənin *münasibətlər* adlanan tərkib hissəsi fərdi ünsiyyətə açıq olmanı təmin edir, bunun nəticəsində isə biliklərlə əsaslanan lazımi bacarıqlar yaranır. Münasibət digər mədəniyyətlə münasibətlərə, onları öyrənməyə marağ göstərmək, qərəzsiz olmaq, doğma milli mədəniyyətə və digər mədəniyyətə hörmətlə yanaşmaq əsasında qurulmalıdır.

Tələbə ilk olaraq, qarşılıqlı münasibətdə olarkən müsahibinin və özünün doğma milli-mədəni xüsusiyyətlərinin, “dəyərlər sistemi”nin əks etdirilməsi yolları haqqında *biliklər* və bütün bunları həm doğma, həm də ingilis dilində düzgün ifadə etmək üçün dil bilikləri qazanmalıdır.

*Kommunikativ linqvistik komponent* – öyrənilən dildə müəyyən mədəniyyətin dəyərlərini diqqət mərkəzinə gətirmək vasitələri, dil normalarının seçilməsi, doğma mədəniyyət dəyərlərini öz doğma dilində təqdim etmək, doğma mədəniyyət dəyərlərinin mənasını ingilis dilində bildirən ifadələr, nitq aktlarının strukturundakı müxtəliflik haqqında *diskursiv biliklər*dir.

*Bacarıq* komponenti isə, qarşılıqlı münasibət qurmaq, qarşılıqlı anlaşma səviyyəsinə çatmaq, mədəniyyətlərarası uyğunlaşma, doğma mədəniyyəti diqqətə çatdırmaq, mədəni faktları, hadisələri öz şəxsi dəyərlər sistemi mövqeyindən interpretasiya etmək, doğma mədəniyyətin dəyərlərini ingilis dilində düzgün ifadə etmək, yuxarıda sadalanan bilikləri təcrübədə reallaşdırmaq və həm öyrənilən dilin, həm də özünün mədəni dəyərlərini adekvat şəkildə bildirməkdir.

Mədəniyyətlərarası səriştənin bu tərkib hissələrinin ingilis dilinin tədrisi çərçivəsində həyata keçirilməsini nəzərdə tuturuq.



**Şəkil 3.**  
**Mədəniyyətlərarası səriştənin milli modeli**

Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılma səviyyəsinin müəyyən edilməsi təhsilin məzmununu, tələbələrin onu mənimsəmə qabiliyyətini və fənnin öyrənilməsinə ayrılan zamanla əlaqələndirməyə imkan verir.

Azərbaycan Dillər Universitetində ingilis dilinin tədrisi zamanı tələbələrin gələcək professional karyeralarına müvafiq olaraq qarşılaşacaqları hadisələrə hazırlıq istiqamətində qruplarla aparılan mədəniyyətlərarası təlimlər (Intercultural Trainings) çərçivəsində aparılan bir rollu və işgüzar oyunu nümunə kimi göstərə bilərik.

Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsinin II kurs tələbələri ilə aşağıdakı tapşırıqları yerinə yetirərkən onlarda yüksək motivasiya yaranmışdı. Qrupdakı hər bir tələbəyə üzərində bu və ya digər ölkənin adı yazılmış kartlar paylanmış və tələbəyə həmin ölkənin diplomatı rolunda çıxış etmək tapşırılmışdı.

**Mövzu:** *Ölkə*

**Tapşırıq 1.** Gələcək diplomat təmsil edəcəyi ölkənin bayrağını hazırlayır. Didaktik oyun zamanı tələbələr bayraqlara görə öz qrup yoldaşının hansı ölkəni təmsil edən “diplomat” olduğunu bilərək ona yaxınlaşır və həmin ölkə ilə bağlı (milliyyəti, dini, dili, ərazisi, əhalisini, coğrafi və fiziki mövqeyi və mədəniyyəti) ingilis dilində suallar verirlər.

**Tapşırıq 2.** İkinci tapşırıqda əvvəlki tapşırığın davamı olaraq “diplomat” tələbə sualları cavablandırır, təmsil etdiyi ölkənin insanların xarici görünüşü, xüsusiyyətləri, adət-ənənəsi, maraq dairəsi ilə bağlı məlumat verir.

**Tapşırıq 3.** Üçüncü tapşırıqda tələbələr kiçik qruplara bölünərək ölkələri qitələr üzrə qruplaşdırır, anqlofon, frankofon, russofon, türkofon ölkələri ayırır, onların mədəniyyətlərində mövcud oxşar və fərqli cəhətləri araşdırırlar. İdeologiyaları, yanaşma tərzləri, münasibətləri, beynəlmiləlçiliyə, dostluğa, müstəqilliyə, bərabərliyə, əməkdaşlığa münasibətləri, qloballaşan dünyada birgə yaşayış qaydalarına, fərqliliklərə hörmətlə yanaşib, mədəniyyətlərarası münasibətlərə faydaları barədə təqdimat hazırlayırlar.

**Tapşırıq 4.** Sonda hər bir tələbə öz doğma ölkəsi Azərbaycan və mədəniyyətimiz haqqında ingilis dilində məlumat verir. Bu tapşırıq mədəniyyətlərarası təlimlərin həm ümummədəni, həm də xüsusi mədəni növlərini özündə birləşdirir. Konkret hər hansı bir mədəniyyəti deyil, ümumilikdə, mədəniyyət anlayışından bəhs edərək mədəni fərqlilik məsələlərinə qədər olan hər bir detala toxunulur.

**Tapşırıq 5.** Fərqli mədəniyyətə malik yapon xalqının heç vaxt birbaşa imtina etmədiyi, yapon dilində “yox” sözünün olmaması haqqında tələbələrə məlumat verildikdən sonra tapşırıq təqdim olunur. Onlar cütlərə bölünürlər. Cütdən biri yapon, digəri avropalıdır. Avropalı yaponlardan çox vacib bir şeyin xahişini edir. Yapon rolunda çıxış edən tələbə yapon mədəniyyətinə uyğun olaraq vəziyyətdən çıxmalıdır.

“Reading the news” kitabındakı “Sweden step ahead on ethnic harmony” adlı autentik mətn üzərində iş Azərbaycan multikulturalizm modelinin Avropa ölkələrindəki vəziyyətlə müqayisə etmək istiqamətində geniş imkanlar açır. Mətnin təhlilindən sonra tələbələrə multikulturalizmə aid suallar təqdim etmək və bununla təqdimat və ya müzakirə üçün material hazırlamağı tapşırmaq mümkündür.<sup>19</sup>

Belə təlimlərdə tələbələrin gələcək fəaliyyət sahələri, yaş xüsusiyyətləri, yiyələndikləri dil və mədəniyyət biliklərinin səviyyəsi nəzərə alınmalı, konkret real situasiyalara əsaslanaraq sistemli şəkildə iş aparılmalıdır.

III fəslin *“Dil ixtisashı ali məktəblərdə mədəniyyətlərarası səriştənin qiymətləndirilməsi metodları”* adlanan sonuncu

---

<sup>19</sup> Sharma, P. Reading the News International Herald Tribune: Cengage Learning, Heinle Elt: [Electronic resource]. – 2007. – 112 p. // URL: <https://www.livelib.ru/book/1000861451-reading-the-news-pete-sharma>

paraqrafında ingilis dilini peşəkar məqsədlərlə öyrənən tələbələrə ingilis dilinin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin təklif etdiyimiz milli modeli üzrə formalaşdırılması səviyyəsini qiymətləndirməkdən ötrü istifadə olunan bilavasitə və bilvasitə metodlar, onların müsbət və mənfi cəhətləri, onlardan istifadə zamanı qarşıya çıxan problem və çətinliklər, onların həlli yolları araşdırılmışdır.

Xarici dillərə yiyələnmə səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi üzrə Avropa Şurasının dillər üzrə ümumavropa çərçivə sənədi səmərəli ünsiyyət qurmaq üçün zəruri olan bilik və bacarıqların sadalandığı, dərslik və imtahanların, dil proqramlarının işlənilib hazırlandığı ümumi bazadır. Mədəniyyətlərarası səriştəni qiymətləndirmək üçün Qərb tədqiqatçıları yuxarıda adını çəkdiyimiz qurumun deskriptorlarına əsaslanırlar. İstənilən yaş dövründə, təhsilin hər bir mərhələsində əldə olunan irəliləyişin, formalaşdırılan səriştənin səviyyəsini müəyyənləşdirməyə yardım edən bu qurumun təklif etdiyi qiymətləndirmə alətləri hər bir xalq, mədəniyyət, ixtisas, auditoriya, kontekst üçün necə varsa eləcə tətbiq oluna bilməz. Qərb alimləri digər ölkələrə öz mədəniyyətlərinə uyğun milli qiymətləndirmə modellərini uyğunlaşdırıb hazırlamağı təklif edirlər.

Qiymətləndirmə materiallarının tədris və ya tədqiqatda istifadəyə uyğun olmasını müəyyən edən şərtlər bunlardır:

1. Qiymətləndirmə alətinin məzmununun tədrisin və tədqiqatın məqsədinə uyğunluğu;
2. Qiymətləndirmə alətindən faydalanma baxımından vacib sertifikatı keçmək tələbi olmadan müəlliflər tərəfindən açıq istifadə üçün göstərişlərin və şkalanın yerləşdirilməsi;
3. Uyğun tədqiqat sahəsində alətin aprobeasiyadan keçməsi, istifadə olunması və etibarlılığı.

Bundan başqa, mədəniyyətlərarası səriştənin qiymətləndirilməsində tələbələrin səviyyələrinə uyğun metodlardan faydalanmaq lazımdır. Metodların seçimində isə auditoriyanın mədəni xüsusiyyətləri əsas şərt kimi götürülməlidir.

Amerika təhsil müəssisələrində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının səviyyəsini təyin etmək üçün istifadə olunan vasitələrin hansının daha geniş yayılması ilə bağlı tədqiqatlar aparılmışdır. Müəyyən edilmiş nəticələri ən çox istifadə olunan



azalana qədər sıralayaraq, müvafiq ardıcılıq əldə edilmişdir: 1) *Müsahibə* (89%); 2) *Kurs işi və ya təqdimat* (79%); 3) *Müşahidə* (68%); 4) *Portfolio* (56%); 5) *Müəllimin subyektiv qiymətləndirməsi* (56%); 6) *Test üsulu* (56%); 7) *Təhsil müəssisəsinin müstəqil olaraq özünün hazırladığı və ya adaptə olunmuş özünüqiymətləndirmə üçün anket sorğuları* (33%); 8) *Özünüqiymətləndirmə üçün kommersiya tipli, ödənişli anket sorğuları* (22%).<sup>20</sup>

Tədqiqatın nəticəsi bilavasitə metodlardan daha çox istifadə olunduğunu sübuta yetirir. Sorğuda iştirak etmiş xarici alimlərin 70 faizi bir neçə müxtəlif metodu birləşdirərək, qiymətləndirmə işini həyata keçirməyin daha keyfiyyətli olmasını təsdiqləmişdir.<sup>21</sup> Belə kombinə edilmiş metodların tərkibinə hər zaman test və anket sorğuları daxil olunur.

Bilavasitə metodlara portfolio, müsahibə, müşahidə, tələbə gündəliyinin təhlili, müəllim tərəfindən subyektiv qiymətləndirmə daxildir. Həmin vasitələrlə aparılan qiymətləndirmə prosesində tələbə özü bilavasitə iştirak etmir. Bu zaman mədəniyyətlərarası səriştənin səviyyəsi haqqında məlumat yalnız tələbənin davranışı əsasında əldə edilir. Məsələn, rollu oyunlar zamanı davranış, qrup şəklində aparılan müzakirələr zamanı çıxışlar, müsahibə boyu suallara cavab reaksiyaları.<sup>22</sup>

Bilvasitə metodlardan fərqli olaraq, bilavasitə metodlar tələbənin inkişafını, nailiyyətlərini kəmiyyət baxımından deyil, keyfiyyət cəhətdən qiymətləndirir. Məhz buna görə formalaşdırılan səriştənin səviyyəsi haqqında bilavasitə metodla əldə olunan məlumat, adətən, daha müfəssəl olub və fərdi yanaşma nəticəsində həyata keçirilir. Digər tərəfdən isə, bilvasitə qiymətləndirmə metodları (testlər, anket

---

<sup>20</sup> Vervoort, M.J.H. Assessment and Development of Intercultural Competence of a Study Abroad: Master of Arts Thesis / M.J.H.Vervoort. – Arkadelphia, Arkansas: Ouchata Baptist University, – 2010. – p.135; Deardoff, D.K. The identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization at institutions of higher education in the USA // Journal of Studies in Infer national Education. – 2006. №10, – p.241-266.

<sup>21</sup> Doughty, C., Pica T. Information gap tasks: Do they facilitate second language acquisition? // TESOL Quarterly, – 1986. №20, 2, – p.305-325.

<sup>22</sup> White, J., Lightbown, P.M. Asking and answering in ESL classes // Canadian Modern Language Review, – 1984. № 40, – p.28.

sorğuları) ilə müqayisədə bu vasitələr məlumata yiyələnmə, onun təhlil olunub işlənməsi, hazırlanması üçün daha çox zaman tələb edir.

Hazırda bütün dünyada mədəniyyətlərarası səriştə əsasən tərcümə olunmuş Qərb ölçü alətləri vasitəsilə qiymətləndirilir. Test və anket sorğularının əsasını təşkil edən Qərb ölçü alətlərinin nöqsanlı cəhəti şkalanı hazırlayanın mədəniyyəti ilə digər mədəniyyət arasında səriştənin konsepsiyasının uyğun gəlməməsidir. Bu da mütləq şəkildə belə ölçü vasitəsilə əldə olunan nəticənin keyfiyyətinə təsir göstərir.

Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının səviyyəsini yoxlamaq məqsədilə hazırlanmış ən geniş yayılan testləri aşağıdakı qruplara bölmək mümkündür: 1) *koqnitiv testlər*, 2) *psixometrik testlər*.

Birinci növ testlər səriştənin koqnitiv tərkibini qiymətləndirir və ya konkret bir mədəniyyətə dair ümumi sualları əhatə edir.<sup>23</sup>

Çoxseçimli tapşırıqlar tələbələrin bir çox xüsusiyyətlərini dəqiqliklə müəyyən edərək, məqsədəuyğun vərdişlərinin formalaşdırılması səviyyəsini qiymətləndirmək üçün çox faydalıdır.

Xüsusi olaraq, mədəniyyətlərarası səriştənin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan psixometrik testlərdən bəhs etməyə dəyər. Son on illiklərdə mədəniyyətlərarası səriştənin şəxsi xüsusiyyətlər və ya temperamentdən asılılığına dair tədqiqat işlərinin sayının artımı müşahidə olunur. Analoji olaraq, mədəniyyətlərin ölçülərinin parametrlərini (məsələn, “kollektivçilik/fərdiçilik parametri) müəyyənləşdirən testlərin nəticələri tədris olunanın fərdi mədəniyyətinin digər ölkənin milli mədəniyyəti ilə oxşar cəhətlərini aşkara çıxarmaq üçün istifadə edilir.<sup>24</sup>

Mədəniyyətlərarası səriştənin qiymətləndirilməsi üçün belə testlərin etibarlılığı və səmərəliliyi barədə fikirlər müxtəlifdir. Aparıcı ekspertlər mədəniyyətlərarası səriştənin hər iki test növü vasitəsilə qiymətləndirilməsinin düzgün olmadığı fikri ilə təcrübədə

---

<sup>23</sup> Prechtl, E., Davidson, Lund A. Intercultural Competence and Assessment: Perspectives from the INCA Project // Handbook of Intercultural Communication / H.Kotthoff, E.Spencer-Oatey. – Verlag: Mounton De Gruyter, – 2007. – p.467-490.

<sup>24</sup> Bennett, M.J. Considering the Measurement of Cultural Phenomena and Intercultural Competence / – Berlin: – 2004. – p.9-17.

mədəniyyətin parametrlərinin ölçülməsi üçün nəzərdə tutulan mövcud testlərin geniş istifadəsinə qarşı çıxırlar.<sup>25</sup>

Digər qiymətləndirmə metodu tələbənin öz mədəniyyətlərarası səriştəsinin səviyyəsini müstəqil olaraq qiymətləndirməli olduğu – anket suallarını cavablandırmaqdır.

Özünüqiymətləndirmə alətləri tələbələrin tənqidi təfəkkürünü və refleksiya prosesini fəallaşdırmaq, tədrisin nəticələri barədə məsuliyyətini anlamaq və ünsiyyət situasiyalarında özü üçün səciyyəvi olan davranışı daha yaxşı dərk etmək imkanı verir.

Test və anket sorğularının zahirən sadə və rahat görünməsinə baxmayaraq, onlardan istifadə bir sıra çətinliklərlə müşayiət olunur. Mədəniyyətlərarası səriştənin struktur hissələrinin ayırd edilməsində mövcud olan çətinlik anket sorğuları və test materiallarının istifadəsində mədəniyyətlərarası səriştənin məhz hansı komponentinin qiymətləndiriləcəyi problemi ilə bağlıdır. Məsələn, *Digər mədəniyyət nümayəndələri ilə söhbət zamanı mən şəxsi məsafənin saxlanılmasına çalışıram (When I talk to people from other cultures I try to keep personal space)* kimi anket sorğularındakı fikirlər adaptə olmaq qabiliyyəti, uyğunlaşmaq bacarığı kimi keyfiyyətlərin göstəricisi qismində çıxış edir, çünki bu suala verilən müsbət cavab respondentin həmsöhbəti üçün əlverişli, rahat ünsiyyət şərtlərinə əməl etməyə, uyğunlaşmağa qabil olduğuna əsas verir. Eyni zamanda həmin bu fikir müşahidə qabiliyyətinin möhkəm olmasına, diqqətlik kimi keyfiyyətin də göstəricisidir. Bu suala müsbət cavab vermiş respondent həmsöhbəti üçün rahat olan şəxsi distansiya haqqında qeyri-verbal siqnalları artıq qəbul etmişdir.

Bundan başqa, test və anket sorğusu formatı özü özlüyündə mədəniyyətlərarası səriştə kimi mürəkkəb bir məfhumun qiymətləndirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır.<sup>26</sup> Ümumiyyətlə, tədqiqatçılar belə bir fikirdədirlər ki, yalnız bilvasitə metodlarla əldə olunan

---

<sup>25</sup> Bennett, M.J. Considering the Measurement of Cultural Phenomena and Intercultural Competence / – Berlin: – 2004. – p.9-17; Byram, M. Teaching and learning Language and culture / M.Byram, C.Morgan. – Clevedon: Multilingual Matters Ltd, – 1994. – p.90.

<sup>26</sup> Deardoff, D.K. The identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization at institutions of higher education in the USA // Journal of Studies in Infer national Education. – 2006. №10, – p.241-266.

nəticələrə əsaslanaraq, tələbələrin mədəniyyətlərarası səriştəsinin inkişaf səviyyəsi və digər başqa mühüm incəlikləri ayırd etmək mümkün deyil. Tam dəqiq və obyektiv qiymətləndirmə nəticələri əldə etmək üçün test sualları ilə qiymətləndirmənin digər metodlarını ahəngdar şəkildə birləşdirərək onlardan faydalanmaq məsləhətdir.

Mədəniyyətlərarası səriştənin səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunan alətlərin bir mədəniyyətdən digərinə köçürülməsindən söz açılarkən tərcümə və adaptasiya üsullarını ayırd etmək mühümdür. Bəzi mövcud alətləri həddindən artıq yüksək qiymətə əldə etmək bir çox universitetlər üçün mümkün olmadığından onlar müstəqil olaraq öz ali məktəblərinin profilinə uyğun test və anket sorğularını adaptə edərək faydalanırlar.

Dissertasiyanın **IV fəsl** **“Dil ixtisaslı ali məktəb tələbələrində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının milli qiymətləndirmə modelinin keyfiyyətliliyinin yoxlanılması üzrə təcrübi-eksperimental iş”** adlanır. Bu fəsil dörd paraqrafdan ibarətdir. IV fəslin birinci paraqrafı **“İngilis dilinin tədrisində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasında təlim prinsipləri”** adlanır. İngilis dilinin tədrisində əsas götürülən prinsiplərə nəzər salaq. Azərbaycan Respublikası ümumtəhsil məktəbləri üçün xarici dil (ingilis dili) fənn kurikulumunun tətbiqinə dair tövsiyələrdə aşağıdakı prinsiplər göstərilmişdir: *1) linqvistik; 2) kommunikativ prinsiplər (ünsiyyət, əməkdaşlıq, problem həlli, tətbiqetmə) 3) sosial-mədəni; 4) təlimin təşkili prinsipi.*<sup>27</sup>

İngilis dilinin tədrisində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştəni formalaşdırmaq üçün aşağıdakı prinsipləri nəzərə almaq və onlardan istifadə etmək məqsədəuyğundur:

1. *Mədəniyyətlərin dialoqu prinsipi.* Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması prosesində istifadə edilən bütün materiallar həm milli, həm də digər mədəniyyətlərlə tanış olmaq, müqayisə aparmaq və sonda üçüncü mədəniyyətə yiyələnmək üçün əsas götürülməlidir. Tədris prosesində milli mədəniyyət xarici mədəniyyətlə

---

<sup>27</sup> Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Azərbaycan Respublikası Ümumtəhsil məktəbləri üçün ikinci xarici dil (ingilis dili) fənn kurikulumunun tətbiqinə dair tövsiyələri / – Bakı: – 2015. – 88 s.

qarşılaşarkən tələbələrdə öz doğma mədəniyyətinə hörmət və sevgi artır. İngilis dili dərslərində mədəniyyət ünsürləri nəzərdən keçirilərkən ən yaxşı metod – doğma və xarici dilin sosiomədəni və pragmatik normalarını müqayisə etməkdir. Müəllimlər bir mədəniyyət vasitəçiləri kimi metadildən faydalanmaqla müxtəliflikləri eksplisit şəkildə aydınlaşdıraraq fəaliyyət göstərməlidirlər.

2. *Şüurlu fəallıq prinsipi* – sosiomədəni kontekstdə dil və mədəniyyət haqqında yeni bilikləri, fərqli və bənzər cəhətləri müxtəlif təlim metodları vasitəsilə tədris zamanı şüurlu şəkildə anlamaqda müstəqil, fəal və məqsədyönlü olmaqdır. Bu prinsipə əsasən, müəllimin rolu tələbəyə mədəniyyət fərqlərini anlatmaq, araşdırmaq və əks etdirməyə istiqamətləndirməkdir.

3. *Dil və mədəniyyət eyni zamanda tədris edilməlidir.* İngilis dilini həmin dilin məxsus olduğu mədəniyyətdən kənar öyrənmək demək olar ki, mümkün deyil. Dil mədəniyyətin tərkib hissəsi olaraq inkişaf edir. XX əsrin ikinci yarısından xarici dil müəllimləri tələbələrə yalnız linqvistik məlumatların, dilin qrammatik, fonetik qaydalarını tədris etməyin arzuolunan nəticə vermədiyini gördülər. Yaşadığımız dövrdə baş verən anlaşılmazlıq, münaqişə və ziddiyyətlər buna sübutdur.

4. *Mədəniyyətlərarası səriştənin koqnitiv, affektiv (emosional) və kommunikativ-davranış aspektlərinin qarşılıqlı əlaqəsi prinsipi.* Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması mərhələlərini metodik cəhətdən müəyyənləşdirdiyi üçün bu komponentlərin hər biri böyük əhəmiyyətə malikdir: bilik-anlama-fəaliyyət. Bir insanın duyğularının və kommunikativ davranışlarının təzahürü bilik olmadan, ünsiyyətdə duyğular olmadan mümkün deyildir.

5. *Mədəniyyətlərarası müqayisə prinsipi.* Mədəniyyətlərarası bacarıq doğma və xarici mədəniyyətləri müqayisə etmək və ünsiyyət prosesindəki bu mədəniyyət fərqlərini nəzərə almaq qabiliyyətini nəzərdə tutur. Milli və xarici mədəniyyətləri müqayisə etmək qabiliyyəti mədəniyyətlərarası səriştənin əsas tərkib hissəsidir və buna görə də onun formalaşdırılması üsulları mədəniyyətlərarası ünsiyyətin tədris modelinə daxil edilməlidir.

6. *Mədəniyyətlərarası səriştənin dörd mərhələli formalaşdırılma prinsipi:* a) informativ; b) müqayisəli; c) uyğunlaşma; ç) tətbiqi.

Dissertasiyanın IV fəslinin ikinci paragrafı **“Mədəniyyətlər-  
arası səriştənin milli model və autentik materiallar vasitəsilə  
formalaşdırılması”** adlanır. Y.V.Novosoviç ali məktəblər üçün  
mədəniyyətə əsaslanan tədris materialının cavab verməli olduğu  
tələblərin aşağıdakı təsnifini verir: “1. Məzmunun öyrənmələr üçün  
maraqlı olması; 2. Tələbələrin yaşına uyğun olması; 3. Tərbiyəvi  
əhəmiyyətin olması; 4. Məlumatın yeni olması; 5. Müxtəlif nitq  
formalarının təqdimatı; 6. Xarakterlər və mühitin təbiiliyi; 7.  
Material qarşılıqlı emosional reaksiya doğurmalıdır; 8. Yazılı və ya  
danışıq dilinin real modellərini əks etdirməlidir”.<sup>28</sup>

Azərbaycanın ali məktəbləri, xüsusilə dil ixtisaslı universitetlər  
üçün də aktual olan bir problem ortaya çıxır: autentik və ya qeyri-  
autentik materiallar arasında seçim etmək. Xarici dillər üzrə  
dərslilər iki qrupa ayrılır: “beynəlxalq” və “yerli”. Beynəlxalq  
dərslilər – beynəlxalq bazar üçün nəzərdə tutulur, müəyyən  
mədəniyyət məzmununa, tərkib və elementlərinə məxsusdur. Təbii  
ki, həmin dərslilərdə verilən autentik materiallarda dil daşıyıcıları  
tərəfindən hazırlanıb milli auditoriyalara xas olan mədəni-mənəvi  
dəyərlər, milli dünyagörüşü, milli psixologiya və tələbələrin yaş  
həddi nəzərə alınmır.

Yerli dərslilər xarici müəlliflər tərəfindən hazırlanmış  
dərslilərdən fərqli olaraq, tələbələrdə öz doğma mədəniyyətinə, ana  
dilinə məhəbbət hissi yaradan, dili öyrənilən xalqın və başqa  
xalqların mədəniyyəti ilə müqayisələr aparmaq, fərqli və bənzər  
cəhətləri aşkara çıxarmaq imkanı verən materiallar daxil edilir. Məhz  
bu baxımdan autentik materiallarla yerli müəllimlərin hazırladığı  
dərsl materiallarını düzgün kombinə edərək istifadə olunması  
məqsədəuyğundur.

Tədris prosesində autentik materiallardan çox diqqətlə, planlı  
şəkildə faydalanmaq lazımdır. Autentik materialların daşdığı mədə-  
niyyət tərkibli məlumat auditoriyanın səviyyəsinə uyğun olmaya  
bilər. Bu materiallardan kor-koranə istifadə istənilən nəticənin əldə  
edilməsinə maneçilik törədə bilər. Burada müəllim faydalandığı

---

<sup>28</sup> Новосович, Е.В. Методическая аутентичность учебного текста: / дис. кан.  
педагогических наук: 13.00.02./ 1999. Retrieved from [https://www.dissercat.com  
/content/metodicheskaya-autentichnost-uchebnogo-teksta](https://www.dissercat.com/content/metodicheskaya-autentichnost-uchebnogo-teksta)

materiali hərtərəfli nəzərdən keçirərək tələbəyə təqdim etməlidir.

Tədqiqat işimizin müəyyən bir hissəsinin COVID-19 Pandemiyası dövründə onlayn tədris prosesində aparılması səbəbindən iş təcrübəsinə əsaslanaraq distant tədrisin nəzəri və praktik problemləri, üstünlükləri və çatışmazlıqları da bu paragrafda araşdırılmışdır. Universitetlərdə ingilis dilinin distant tədrisi tendensiyasını araşdırmaq məqsədilə Azərbaycan Dillər Universitetinin xarici dil kafedralarında ingilis dilini tədris edən 33 müəllimin iştirakı ilə kəmiyyət tədqiqat metodundan istifadə edərək qeyri-ehtimal seçmə üsulu ilə mövcud materiallar və ədəbiyyat əsasında hazırlanmış onlayn sorğu aparılmışdır.

Sorğu nəticəsində əldə edilən nəticələrə əsasən, respondentlərin əksəriyyətinin qənaətinə görə, mədəniyyətin xarici dillərin tədrisinə inteqrasiyası digər mədəniyyətin və mədəni fərqliliklərin daha yaxşı başa düşülməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması dil bacarıqlarına yiyələnmədə böyük rol oynayır.

İngilis dilinin tədrisi zamanı tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasında distant təhsil aşağıdakı interaktiv metodlardan istifadəyə geniş imkanlar açır:

1. Kreativ tapşırıqlar – istər milli, istərsə də digər mədəniyyətdən bəhs edən müəyyən bir problemin həlli yollarının müstəqil şəkildə araşdırılması. Bu, tematik təqdimat, situativ dialog və sair ola bilər.

2. Kiçik qruplarla iş – tələbələr kiçik qruplara bölünərək mədəniyyətlərarası ünsiyyətə əsaslanan video kliplər hazırlayır, tematik müzakirələr aparır, ümumi bir tapşırığı yerinə yetirirlər.

3. Bütöv qrupla aparılan iş – mədəniyyətlərə aid mövzuların kollektiv müzakirəsi, “dəyirmi masa”, disput kimi tədbirlər.

4. Öyrədici (didaktik) oyunlar müxtəlif həyatı situasiyaları təqlid edən rollu oyunlardır. Həmin oyunlar tələbələrə mədəniyyətlərarası səriştəyə dair əvvəlcədən əldə etdikləri nəzəri bilikləri təcrübədə tətbiqinə imkan verir.

5. Sosial şəbəkələr, ictimai resurslardan istifadə – xarici dil və mədəniyyət daşıyıcıları ilə onlayn ünsiyyətin qurulması, vebinar, onlayn konfrans və bu kimi müxtəlif görüşlərin keçirilməsi.

6. Ev oxusunun müzakirəsi – dərscdənkənar vaxtlarda tələbələr in oxuduqları milli, eyni zamanda dilini öyrəndikləri xalq in ədəbiyyat nümunələrində öz əksini tapan mədəniyyət, mədəniyyətlərəarası fərq, bənzərlik və dialoqa dair məqamlar in təhlili və müzakirəsinin aparılması.

7. Video və audio materiallarla iş – birgə onlayn sənədli və ya bədii tematik filmləri seyr etmək, audio materialları dinləmək və müzakirələr keçirmək.

Azərbaycanda distant təhsil sisteminin uğurlu inkişafı üçün nəticə olaraq, bəzi metodik göstərişləri diqqətə çatdırıraq:

1. Azərbaycan üçün nisbətən yeni olan bu təhsil formatına mövcud ictimai münasibəti, tələbatı, öyrənənlərin və müəllimlərin münasibətini, real vəziyyəti və perspektivləri araşdırmaq.

2. Müvafiq sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini və bu məsələyə dair əsas yanaşmaları öyrənmək.

3. Azərbaycan üçün distant təhsil yolu ilə formalaşan mədəniyyətlərəarası səriştənin elmi-metodik, pedaqoji və tədris təminatını öyrənmək və hazırlamaq.

4. Distant təhsilin inkişafı üzrə milli inkişaf proqramını hazırlamaq.

5. Distant təhsil sistemi üçün mədəniyyətə əsaslanan tədris materialının xüsusi proqramlarını hazırlamaq.

6. Müəllimlərə, metodistlərə distant təhsil sistemində mədəniyyətlərəarası səriştənin formalaşdırılması üzrə xüsusi təlimlərin keçirilməsi.

7. Mədəniyyətlərəarası səriştənin formalaşdırılma metodları və qiymətləndirmə alətlərini distant tədris formatına müvafiq tərtib etmək.

8. Tədris prosesinə digər ölkələr və mədəniyyət nümayəndələri ilə birgə dərslər, tədbirlər və müxtəlif fəaliyyət növlərini daxil etmək. Bu baxımdan, Azərbaycan ali məktəb tələbələrində mədəniyyətlərəarası səriştənin formalaşdırılması məqsədinin həyata keçirilməsində distant təhsilin vasitə və səmərəliliyinə dair bir sıra empirik tədqiqatların aparılması məqsədəuyğundur.

IV fəslin üçüncü paragrafı *“Mədəniyyətlərəarası səriştənin formalaşdırılması ilə bağlı nəticələrin təhlili”* adlanır. Əvvəlcə,



İngilis dili ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin səviyyəsi müəyyən edilmişdir. Azərbaycan təhsil sistemində, ali təhsil müəssisələrində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması üçün mövcud qiymətləndirmə modelləri nəzəri cəhətdən tədqiq olunmuş və milli mədəniyyətimizin əsasında yeni milli model yaradılmış, diaqnostik yollar və metodlar işlənilib hazırlanmışdır.

Məqsədlər real tədris proqramına, kursuna verilən saatlara uyğun nəzərdə tutulur. Qiymətləndirmənin metodları da tədris metodlarına uyğun olub tədris prosesinin arzuolunan nəticəsini əks etdirir.

Nəzəri tədqiqatın nəticələri Azərbaycan Dillər Universitetinin müvafiq fakültələrində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştəni formalaşdırmaq və bunun səviyyəsini qiymətləndirmək üçün ingilis dilinin praktik tədrisi prosesində həyata keçirmək məqsədilə tədris resurslarının işlənilib hazırlanması zamanı nəzərə alınır.

IV fəslin sonuncu paragrafı ***“Mədəniyyətlərarası səriştənin milli model üzrə formalaşdırılması ilə bağlı eksperimentin təşkili, aparılması və nəticələri”*** adlanır.

Eksperimentin materialı. Eksperimental tədqiqat ingilis dilində mətnlər, tapşırıqlar, rollu oyunlar, milli modelin əsasında hazırlanmış, anket sorğuları və testlər əsasında keçirilmişdir. Bu iş sistemi təlim prosesinə və auditoriyadankənar tədbirlərə daxil edilmişdir. Eksperiment ADU-nun Filologiya fakültəsində 232B və 239A qruplarında keçirilmişdir.

*Eksperimentin məqsədi, vəzifələri və təşkili.* Tədqiqat zamanı müəyyənedici eksperimentin məqsədi dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin səviyyəsini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu mərhələdə məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

1. Eksperimentdə iştirakçı qismində çıxış edən tələbələrin kontrol və eksperimental qruplara bölünməsi.
2. Müəyyənedici mərhələdə ekspert qrupunun təyin edilməsi;
3. Tələbələrin mədəniyyətlərarası səriştələrinin səviyyəsini bildiren əsas göstəricilərin müəyyən edilməsi.

4. Dil fakültələri tələbələrinin ingilis dilində mədəniyyətlərarası səriştələrinin səviyyəsini ifadə edən göstəricilərin obyektiv qiymətləndirilməsi məqsədilə əsas meyarların sistemləşdirilmiş şəkildə işlənilib hazırlanması.

5. Eksperimental və kontrol qrup tələbələrinin ixtisas dilində mədəniyyətlərarası səriştələrinin cari səviyyəsinin təyin edilmiş əsas meyarlar üzrə yoxlanılması.

6. Müəyyənəddici mərhələdə əldə edilmiş nəticələrin təhlili.

Qeyd olunan bu məsələlər Azərbaycan Dillər Universitetində tətbiq olunan proqramlar üzrə tələbələrin özünüqiymətləndirmə testi vasitəsilə mədəniyyətlərarası səriştələrinin səviyyəsinin öyrənilməsi, ingilis dili müəllimlərinin xüsusi test vasitəsilə mədəniyyətlərarası səriştələrinin səviyyələrinin müəyyənləşdirilməsi, təlim prosesində müəllim və tələbələrin qarşılaşdığı çətinliklərin (davranış, yanaşma və ünsiyyət etikası, özününkünə və digərlərinə münasibət, mədəniyyətlərarası dialoq, müxalif dəyərlərə hörmət) aşkarlanması, çətinlikləri nəzərə alaraq mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması məsələlərinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması üzrə yeni fikir və ideyaların sistemləşdirilməsi və alınmış nəticələrin təhlili yolu ilə təcridlik prinsipinə əsasən, mərhələli şəkildə həyata keçirilir.

Eksperiment 3 mərhələdən ibarət olmuşdur: müəyyənəddici, öyrəddici, yoxlayıcı.

Müəyyənəddici mərhələ zamanı dil ixtisaslı ali məktəb tələbələrində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması üzrə bilik və bacarıqlarının səviyyəsi müəyyənləşdirilmiş, idrak fəallığı, başqa mədəniyyətlərə münasibəti, davranış tərzii xüsusi özünüqiymətləndirmə testi və metodika ilə yoxlanmışdır.

*Müəyyənəddici eksperimentin aparılması.* Eksperimentin müəyyənəddici mərhələsində Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya fakültəsində təhsil alan II kurs tələbələri iştirak etmişdir. Məqsəd ixtisası xarici dil olan ali təhsil müəssisələrində ingilis dili öyrənən azərbaycanlı tələbələrə ixtisas dilinin təlimi prosesini dövrün tələblərinə müvafiq təşkil etməklə, mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasını göstərməkdir.

Məqsədə nail olmaq və daha səmərəli nəticə əldə etmək üçün

elmi-nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış milli didaktik model işlənilib hazırlanmışdır.

Həmin model dil ixtisaslı ali məktəblərin bütün mərhələlərində səmərəli şəkildə istifadə oluna bilər.

Eksperimentin davam etmə müddəti 2020-2021-ci tədris ilinin I semestrində 30 saat, II semestrində də 30 saat təşkil edir.

**Eksperiment** (05 noyabr 2021 - 07 dekabr, 2021)

05 noyabr, 2021-ci il tarixindən etibarən ADU-nun Filologiya fakültəsinin II kurs 232B və 239A eksperiment qruplarında (31 tələbə) həyata keçirilmişdir. Təşkilati hissədən sonra eksperimentin diaqnostik (və ya müəyyənləşdirici) mərhələsi reallaşır. Həmin mərhələdə aşağıdakı işlərin yerinə yetirilməsi planlaşdırılmışdı:

– eksperimenti keçirmək üçün nəzərdə tutulan qrupun fənn müəllimi ilə söhbət;

– eksperimentə cəlb edilmiş qrupun tələbələri ilə söhbət;

– qrupun tələbələrinin bir neçəsi ilə müsahibə aparmaq;

– problemlə bağlı mövcud vəziyyəti öyrənmək üçün anket və ya sorğu hazırlamaq;

– mövcud vəziyyəti öyrənmək üçün fənn sillabusunu fənn müəllimi və tələbələrlə birgə müzakirə edib onların fikirlərini öyrənmək;

– problemlə bağlı mövcud vəziyyəti öyrənmək üçün dərsliklərdə verilən mövzuları, çalışmaları nəzərdən keçirib fənn müəllimi və tələbələrlə birlikdə dəyərləndirmək.

Eksperimentin normal şəraitdə keçirilməsi üçün aşağıdakı şərtlərə əməl olunmuşdur:

1. Təhsil müəssisəsinin maddi bazası, tədris avadanlığı, müəllimlərin dil və mədəniyyətlərarası səriştəni formalaşdırmaq üzrə hazırlığı, yeni təlim texnologiyalarından istifadə üzrə imkanları;

2. Eksperimental və kontrol qrupların, müəllimlərin hazırlığının, şəraitin eyni olması;

3. Tələbələrin təxminən eyni bilik səviyyəsində olması;

4. Eksperimental qruplar üçün tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması üzrə iş sistemini özündə ehtiva edən metodikanın hazırlanması.

05 noyabr 2021-ci il tarixində ADU-nun Filologiya

fakültəsinin II kursunda təhsil alan 31 tələbə mədəniyyətlərarası səriştənin affektiv, tolerantlıq, etnomərkəzləşmə və koqnitiv komponentlərin səviyyəsinin müəyyən edilməsi və sosial şəbəkələrdən istifadənin vəziyyətinin öyrənilməsi üçün aparılmış anket sorğularının nəticələri (Cədvəl 2) qeydə alınmışdır.

**Cədvəl 2.**

**Affektiv səviyyənin müəyyənləşdirilməsi üçün verilən suallar**

Suallar	Tamamilə düz deyil	Yəqinki, düz deyil	Qismən düzdür	Yəqinki, düzdür	Tamamilə düzdür
Digər mədəniyyət nümayəndələri ilə ünsiyyət qurmağa maraq göstərirəm.	5%	5%	10%	20%	60%
Başqa mədəniyyət nümayəndələri ilə ünsiyyətə hazırım.	5%	5%	10%	20%	60%
İngilis dilinə və mədəniyyətinə marağım böyükdür.	5%	5%	10%	20%	60%
Digər mədəniyyət nümayəndələrinin mədəniyyət normalarını mənim öz mədəniyyət normalarıma zidd olsa belə qəbul edirəm.	34%	36%	10%	10%	10%
Xarici mədəniyyət, adət və ənənələrlə, norma və qaydalarla çox maraqlanıram.	5%	5%	10%	20%	60%
Əgər başqa mədəniyyət nümayəndələri ilə mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesində mənə etik davranış kimi hansısa bir amil mane olursa, mən buna soyuqqanlı yanaşaram.	24%	26%	10%	10%	30%
Digər mədəniyyətin normalarına uyğun olaraq öz şəxsi davranışma yenilərini əlavə etməyə hazırım. (dil, davranış, qeyri-verbal siqnallar)	10%	10%	25%	25%	30%
Başqa mədəniyyət nümayəndələri mənə öz normalarını aşılamaq, yiyələndirmək istəsələr, mən buna müsbət reaksiya verərəm.	10%	10%	20%	30%	30%
Mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesində öz şəxsi davranışımı və dediklərimi nəzarətdə saxlamağa hazırım.	5%	5%	10%	20%	60%
Digər mədəniyyətin qayda, norma və adətlərini xoşlamasam belə, onları anlamağa çalışıram.	5%	5%	10%	20%	60%

Tədris dili ingilis dilidir, amma bütün tələbələrin rahat və asan başa düşüb düzgün cavablandırmaları üçün anket Azərbaycan dilində, yəni tələbələrin ana dilində aparılmışdır.

Affektiv səviyyənin qiymətləndirilməsi üçün digər mədəniyyət nümayəndələrinə münasibətdə hörmətli və açıq olmaq, empatiya və “özgə” mədəniyyət normalarını qəbul etmək kimi keyfiyyətlərlə əlaqəli suallar hazırlanmışdır.

Affektiv səviyyənin qiymətləndirilməsi məqsədilə təqdim olunan anket sorğusu, cədvəldə görüldüyü kimi, 10 sualdan ibarət idi. İngilis dilini peşəkar məqsədlərlə öyrənən azərbaycanlı tələbələrin cavabı aşağıdakı kimi olmuşdur.

1, 2, 3, 5, 9 və 10-cu suallara 90%, 4-cü suala 30%, 6-cı suala 50%, 7 və 8-ci suala 80% tələbə müsbət cavab vermişdir.

Tolerantlıq mədəniyyətlərarası səriştənin açar göstəricilərindəndir. Onun formalaşdırılmasının səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün verilən suallar (Cədvəl 3).

### Cədvəl 3.

#### Tolerantlığın səviyyəsini müəyyən etmək üçün verilən suallar

Suallar	Tamam ilə düz deyil	Yəqin ki, düz deyil	Qismən düzdür	Yəqin ki, düzdür	Tamam ilə düzdür
Mən ünsiyyətçiləm və çox asanlıqla ünsiyyət qururam.	4%	6%	20%	30%	40%
Mən ünsiyyətçiləm və xaricilərlə asanlıqla ünsiyyət qura bilirəm.	10%	15%	15%	30%	30%
Məndə xaricilərə qarşı stereotiplər yoxdur.	17%	18%	15%	25%	25%
Digər insanların hissələrini anlaya bilirəm.	4%	6%	20%	30%	40%
Başqa mədəniyyət nümayəndələrinin hissələrinə hörmətlə yanaşmağı bacarıram.	10%	15%	15%	30%	30%
Xariciləri görərkən özümü rahat hiss edirəm.	14%	16%	10%	30%	30%
Xaricilərlə danışarkən ifadələrimə diqqət yetirirəm.	14%	16%	10%	30%	30%
Xarici ölkədə olarkən özümü rahat hiss edirəm.	14%	16%	10%	30%	30%

Xaricilərlə söhbətə başlamaq mənə asandır.	14%	16%	10%	30%	30%
Digər mədəniyyət nümayəndələrinə qarşı açıqəm.	5%	5%	10%	30%	40%
Mənim üçün başqa mədəniyyət nümayəndələri ilə dostluq münasibətlərinə malik olmaq vacibdir.	5%	5%	10%	30%	40%
Dostum və ya rəfiqəm xarici vətəndaşla evlənərsə, buna müsbət yanaşaram.	17%	18%	15%	25%	25%
Xaricilərlə ünsiyyət qurmaq mənim üçün problem deyil.	10%	15%	15%	30%	30%
Əcnəbi vətəndaşlardan biri məndən kömək istəsə, mən buna müsbət münasibət göstərəm.	4%	6%	20%	30%	40%
Qatarda "xarici ölkə vətəndaşı ilə bir kupədə yol gedərsə, buna müsbət reaksiya verərəm.	14%	16%	10%	30%	30%

Tolerantlıqla bağlı 15 sual tələbələr tərəfindən aşağıdakı kimi cavablandırılmışdır: 1, 4 və 14-cü suallara – 90%; 2, 5, və 13-cü suallara – 75%; 3 və 12-ci suala – 65%; 6, 7, 8, 9 və 15-ci suallara 70%; 10 və 11-ci suallara 80% tələbə müsbət cavab vermişdir. Onların sualları bu cür cavablandırması Azərbaycanın tolerant bir ölkə olmasına əyani sübutdur.

*Tələbələrdə etnomərkəzləşmə səviyyəsini müəyyən etmək üçün istifadə olunan test sualları.* Etnomərkəzləşmə səviyyəsinin yüksək olması mənfi tendensiya nümayiş etdirərək mədəniyyətlərarası səriştənin aşağı olmasının göstəricisidir (Cədvəl 4).

Tələbələrdə etnomərkəzləşmənin səviyyəsini müəyyənləşdir-mək üçün verilən 10 sual tələbələr tərəfindən aşağıdakı şəkildə cavablandırıldı. 1-ci suala – 70%; 2, 3, 4, 6 və 10-cu suala – 0%; 7, 8 və 9-cu suala – 10%; 5-ci suala – 90% tələbə müsbət cavab vermişdir.

**Cədvəl 4.****Etnomərkəzləşmə səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün verilən suallar**

<b>Suallar</b>	<b>Tama milə düz deyil</b>	<b>Yəqin ki, düz deyil</b>	<b>Qismə n düzdür</b>	<b>Yəqin ki, düzdür</b>	<b>Tama milə düzdür</b>
Azərbaycan digər ölkələrə kömək göstərməlidir.	17%	13%	15%	25%	30%
Xarici ölkə vətəndaşlarının Azərbaycanda öz milli geyimlərində olması arzu edilən deyil.	58%	42%	0%	0%	0%
Bəzi xalqlar digərlərindən üstündür.	58%	42%	0%	0%	0%
Digər dinlərin nümayəndələri bizə düşməndir.	58%	42%	0%	0%	0%
Mən müxtəlif mədəniyyət nümayəndələri arasında fərq görmürəm.	4%	6%	20%	30%	40%
Bəzi millətlər və xalqlar yaxşı münasibətə layiq deyillər.	42%	58%	0%	0%	0%
Digər xalq və dinlərin nümayəndələri ilə dostluq edə biləcəyimi təsəvvür edə bilmirəm.	43%	47%	3%	3%	4%
Öz mədəniyyət nümayəndəsi ilə ailə qurmaq daha yaxşıdır.	43%	47%	3%	3%	4%
Elə hesab edirəm ki, azərbaycanlılar digər xalqlardan daha ağıllı və inkişaf etmişdirlər.	43%	47%	3%	3%	4%
Məncə, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların özlərini azərbaycanlı hesab etməyə ixtiyarları yoxdur.	49%	51%	0%	0%	0%

*Koqnitiv səviyyənin ilkin qiymətləndirilməsi üçün verilən suallar* keyfiyyətli mədəniyyətlərə qarşılıqlı münasibət qurmaq üçün mühüm olan bacarıq və vərdisləri əhatə edir (Cədvəl 5).

Koqnitiv səviyyənin ilkin qiymətləndirilməsi üçün tələbələrə 6 sualla müraciət olunmuş, cavabların faizlə hesablanması bu şəkildə ümumiləşdirilmişdir. 1, 2 və 6-cı suala 90%, 3, 4 və 5-ci suala 75% tələbə müsbət cavab vermişdir.

## Cədvəl 5.

### Kognitiv səviyyənin ilkin qiymətləndirilməsi üçün verilən suallar

Suallar	Tama milə düz deyil	Yəqin ki, düz deyil	Qismə n düzdür	Yəqin ki, düzdür	Tama milə düzdür
Xarici ölkələrin mədəniyyət nümayəndələri ilə müxtəlif mövzularda ünsiyyət qura bilirəm.	3%	7%	20%	35%	35%
Digər mədəniyyət nümayəndələri ilə onların mədəniyyət normalarına uyğun olaraq öz davranışım, geyimim ilə heç bir xoşagəlməz hərəkət etmirəm.	3%	7%	20%	35%	35%
Öz davranışımı digər mədəniyyət nümayəndələrinin davranışlarına uyğunlaşdırma bilirəm.	12%	13%	20%	25%	30%
Mən öz mədəniyyət və başqa mədəniyyətlər arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri görür və qəbul edirəm.	13%	12%	23%	27%	25%
Mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesini asanlaşdırmaq üçün müəyyən davranış strategiyasından faydalanıram.	11%	14%	20%	25%	30%
Mən daim xarici dil və mədəniyyət biliklərimi artırma və onları tətbiq edə bilirəm.	3%	7%	20%	35%	35%

Azərbaycan Dillər Universitetinin dil ixtisaslı müxtəlif fakültələrində aparılan müşahidələr, müəllim və tələbələrlə söhbətlər, müzakirələr, eyni zamanda Filologiya, Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq, Təhsil fakültələrində aparılan sorğular göstərdi ki, Azərbaycan cəmiyyətində yetişən gənclik tolerant olmaqla, bir çox mədəni-etik keyfiyyətləri özlərində birləşdirsələr də, hələ də onlarda mədəniyyətlərarası münasibət və dialoqda, ünsiyyət qurma bacarıqlarında, mədəniyyətlərarası səriştə məsələlərində müəyyən boşluqlar vardır.

Mədəniyyətlərarası qarşılıqlı ünsiyyətdə olan müsahiblər bir-birlərindən dəyərlərə əsaslanan dünyagörüşü, həyat tərzi, verbal və qeyri-verbal ünsiyyət modellərinə görə daha çox fərqlənə bilirlər. Bu baxımdan çoxsaylı araşdırmaların nəticəsi olaraq mədəniyyətlərarası səriştənin mühüm keyfiyyətlərini əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə



aşağıdakı ardıcılıqla yerləşdirmək mümkündür: mədəniyyətlərarası məlumatlılıq, digər mədəniyyətlərə hörmət, özünüdərk, kommunikativ bacarıqlar, empatiya, düzgün istiqamət, xarici dil bilmək, adaptasiya qabiliyyəti.

Biz də tələbələrimizin aşağıdakı mövcud olan və təşəbbüsümüzlə irəli sürülən fəaliyyətlər, tapşırıqlar nəticəsində iki ay boyunca inkişaf dinamikasını izləməyə çalışdıq (Cədvəl 6 və Cədvəl 7).

**Cədvəl 6.**

**Eksperimental və kontrol qrupların göstəricilərinin müqayisəsi**

	KQ.№ 1	EQ.№ 1	KQ.№ 2	EQ.№ 2	KQ.№ 3	EQ.№ 3	KQ.№ 4	EQ.№ 4	KQ.№ 5	EQ.№ 5	KQ.№ 6	EQ.№ 6
Eksperiməntdən əvvəl	40,2 %	41,6%	42,3 %	43,9%	37,3 %	39%	35,9 %	38%	43,9 %	34%	43,6 %	30,8%
Eksperiməntdən sonra	45,3 %	55,4%	44,4 %	55,1%	43,7 %	59,5 %	46,9 %	63,8 %	49,3%	55,8%	51,6 %	60,2%
Fərq	5,1 %	13,8%	2,1 %	11,2%	6,4 %	20,5%	11 %	25,8%	5,4 %	21,8 %	8 %	29,4%

Eksperimental qruplarla aparılmış sistemli, məqsədyönlü, fasiləsiz iş nəticəsində onların göstəriciləri nisbətən yüksək oldu (Cədvəl 7).

**Cədvəl 7.**

**Eksperimental tədrisin nəticələrinin müqayisəsi**

<b>Aparılmış eksperiment</b>	<b>II kurs tələbələri Filologiya fakültəsi (eksperimentdə iştirak edən tələbələr)</b>	<b>%-lərlə nəticə</b>	<b>Eksperi- mentin vaxtı</b>
1. Mədəniyyətlər mövzusunda naməlum mətnin dinlənilməsi və müzakirənin təşkili	2 qrup (31 nəfər)	Eksperimentdən əvvəl 31,8%	05 noyabr 2021
		Eksperimentdən sonra 37,5 %	07 dekabr 2021
2. Mövzu ilə bağlı hər iki mədəniyyətin müqayisəli təhlili	2 qrup (31 nəfər)	Eksperimentdən əvvəl 43,9 %	05 noyabr 2021
		Eksperimentdən sonra 47,7 %	07 dekabr 2021
3. Mövzuya uyğun kommunikasiya bacarıqlarının nümayişi	2 qrup (31 nəfər)	Eksperimentdən əvvəl 51,8%	05 noyabr 2021
		Eksperimentdən sonra 59,5%	07 dekabr 2021
4. Multikultural dəyərlərə və fərqli mədəniyyətlərə hörmətlə yanaşma bacarığının nümayişi	2 qrup (31 nəfər)	Eksperimentdən əvvəl 51,9%	05 noyabr 2021
		Eksperimentdən sonra 63,8%	07 dekabr 2021
5. Davranış tərzinin mövzu baxımından müqayisəli təhlili (milli və özgə)	2 qrup (31 nəfər)	Eksperimentdən əvvəl 51,8%	05 noyabr 2021
		Eksperimentdən sonra 61,8%	07 dekabr 2021
6. Mövzu ilə bağlı mədəniyyətlərarası dialoqda iştirak bacarığının nümayişi	2 qrup (31 nəfər)	Eksperimentdən əvvəl 50,8%	05 noyabr 2021
		Eksperimentdən sonra 60,2%	07 dekabr, 2021

Filologiya fakültəsinin tələbələrinə “New English File” kitabındakı “National stereotypes: truth or myth?” [s.14], “Taking a risk” [s.30], “Breaking news” [s.50], “Music festivals” [s.53], “Modern Manners” [s.36], “Great cities” [s.63], “Swedes step ahead on ethnic harmony” [s.83], “Being Polite from Culture to Culture” [s.55], “The Mystery of Okinawa” [s.34], “Manners: Past and Present” [s.34] və başqa mövzular (Əlavələrdə) tədris edilmiş və həmin kitabdakı mövzularla əlaqədar mədəniyyətlərarası səriştənin

formalaşdırılması nəzarətdə saxlanılaraq müqayisə edilmişdir.

Öyrədici eksperiment zamanı tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması üzrə müvafiq metodika tətbiq olundu.

Eksperimentin yoxlayıcı mərhələsində tələbələrdə mədəniyyət-lərarası səriştənin formalaşdırılması üzrə istifadə olunan öyrədici metodikanın səmərəliliyi müəyyənləşdirilmiş, tələbələrdə səriştəlilik səviyyəsinin dəyərləndirilməsi tədqiqatda təqdim olunan metodlar üzrə həyata keçirilmişdir.

Pedaqoji eksperimentin müəyyənedici və öyrədici mərhələlərinin müqayisəli nəticələri yoxlayıcı mərhələdə tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin bütün tərkib hissələrinin formalaşdırılması səviyyəsinin artmasına imkan verdi.

Nəticədə ümumiləşdirilmiş formada ingilis dilini peşəkar məqsədlərlə öyrənən Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya Beynəlxalq münasibətlər və regionsünəslıq, Təhsil fakültələrinin tələbələrinə bir sıra suallarla müraciət etdik.

Eksperiment əsnasında apardığımız bu sorğularda tədqiqatın kəmiyyət metodundan faydalandıq. Google formada onlayn test sorğusunda 39 tələbə könüllü olaraq iştirak etmişdir. Tədqiqatda müraciət olunan mədəniyyətlərarası səriştənin qiymətləndirilməsinə dair müxtəlif sorğu, test, qiymətləndirmə alətləri, müvafiq ədəbiyyatla tanış olduqdan sonra milli mədəniyyətimizə əsaslanan, ingilis dilinə və mədəniyyətə yiyələnməyin ünsiyyətdə rolu, mədəniyyətlərarası səriştənin müasir cəmiyyətdə vacibliyindən söz açan beş sualdan ibarət sorğu hazırlanmışdır.

**Sual 1.** *Mədəniyyət şokunun qarşısını almaq üçün nə etmək lazımdır?*

**Question 1:** *What should be done in order to avoid culture shock?*

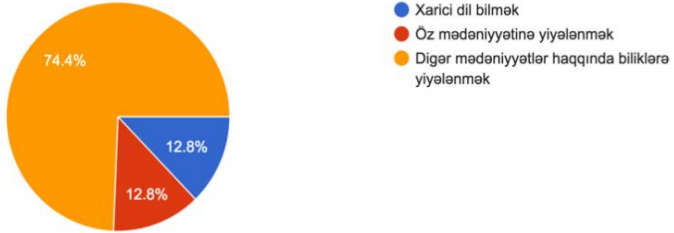
- a) *Xarici dildə danışmaq (Speak foreign language)*
- b) *Öz mədəniyyətini bilmək (Know your own culture)*
- c) *Digər mədəniyyət haqqında biliklər əldə etmək (Acquire knowledge about other cultures)*

Birinci sual mədəniyyət şoku hadisəsi ilə necə mübarizə aparmaqla bağlıdır. İştirakçıların böyük əksəriyyəti bu xoşagəlməz

hadisənin qarşısını almaq üçün mədəniyyət haqqında biliklərə yiyələnməyin vacibliyini göstərmişlər(Diaqram 2).

Mədəniyyət şoku yaşamamaq üçün nə etmək lazımdır?

39 responses



**Diaqram 2.**

**Sual 2.** *Digər mədəniyyətlə uğurlu ünsiyyət qurmağın üç ən düzgün yolunu göstərin.*

**Question 2:** *Show 3 most important skills for the proper communication with representatives of other cultures.*

a) *ingiliscə səlis danışmaq (Speak English fluently);*

b) *qrammmatik qaydalar haqqında biliklərə yiyələnmək (Acquire some knowledge on gramma);*

c) *söhbət zamanı səmimi olmaq (Be sincere during conversation)*

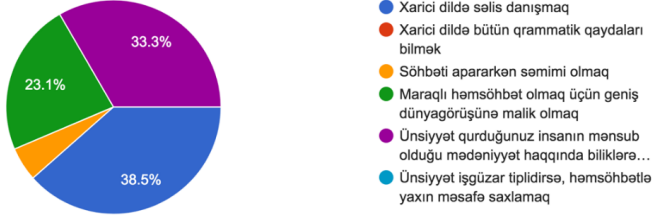
ç) *maraqlı həmsöhbət olmaq üçün geniş dünyagörüşə yiyələnmək (For being an interesting interlocutor to have a broad outlook);*

d) *ünsiyyət qurduğunuz insanın mədəniyyətinə dair biliklərə malik olmaq (Have some knowledge of the culture of the person with whom you communicate);*

e) *işgüzar ünsiyyət zamanı müsahibə yaxın məsafədə dayanmaq (To stand close to interlocuter while having business communication ).*

Digər mədəniyyət nümayəndələri ilə düzgün ünsiyyət qurmaq üçün 3 ən mühümbacarıqı qeyd edin:

39 responses



**Diaqram 3.**

İkinci sual, müxtəlif mədəniyyətlərdən olan şəxslərlə düzgün ünsiyyət qurmağın üç işlək üsulunu seçməkdir. Nəticələrə görə, iştirakçıların təxminən 49%-i bildirib ki, əgər ünsiyyət bizneslə bağlıdırsa, deməli, yaxın əlaqə əhəmiyyətlidir. Mədəniyyət respondentlərinin üçdə biri hesab edir ki, ünsiyyətdə olduğu mədəniyyət haqqında məlumatlıdır (Diaqram 3).

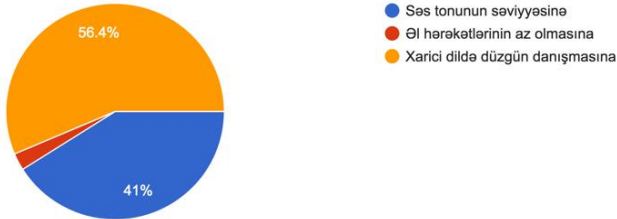
**Sual 3.** *Mühasibinizlə söhbət edərkən nəyə daha çox diqqət yetirirsiniz?*

**Question 3:** *What do you pay more attention to while talking to the interviewer?*

- səs tonunun səviyyəsi (the level of the tone voice);*
- əl hərəkətlərinin az olması (less hand movements);*
- ingilis dilində düzgün danışmaq (speak English correctly).*

Mühasibinlə söhbət edərkən mədəniyyət nümayəndəsi ilə nəyə daha çox fikir verirsiniz?

39 responses



**Diaqram 4.**

Diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də müsahibilə danışarkən hansı məqamlara üstünlüyün verilməsidir. Nəticələr göstərir ki, respondentlərin təxminən 60%-i ingilis dilindən düzgün istifadənin birinci yerdə olduğunu düşünür (Diaqram 4).

**Sual 4:** *Mədəniyyətlərarası əlaqələrin formalaşması meyarları hansılardır?*

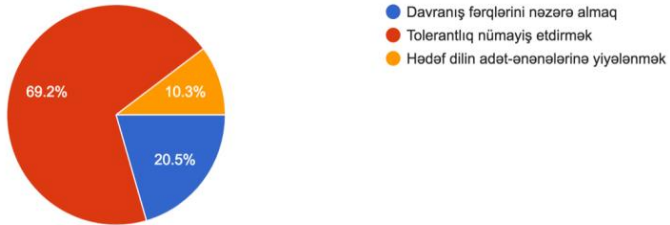
**Question 4:** *What are the criteria for the formation of intercultural relations?*

a) *davranış fərqlərini nəzərə almaq (take into account behavioral differences);*

b) *tolerantlıq nümayiş etmək (show tolerance);*

c) *hədəf dilinin ənənələrini mənimsəmək (master the traditions of the target language).*

Mədəniyyətlərarası münasibətlərin formalaşması üçün lazım olan meyarlar hansılardır?  
39 responses



### Diaqram 5.

Mədəniyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasında müxtəlif amillər rol oynayır. Respondentlərin təxminən 70%-i mədəniyyətlərarası əlaqələrin qurulması üçün tolerantlıq nümayiş etdirməyin vacib olduğunu bildirib (Diaqram 5).

**Sual 5:** *Mədəniyyətlərarası dialoqa zəmin yaradan 3 əsas amil hansılardır?*

**Question 5:** *What are the 3 main factors that create the basis for intercultural dialogue?*

a) *qarşı tərəfə hörmət (respect the opposite side);*

b) *milli mentalitetə diqqət yetirmək (pay attention to the national mentality);*

c) milli və xarici mədəniyyətlər haqqında biliklər (knowledge about native and foreign cultures);

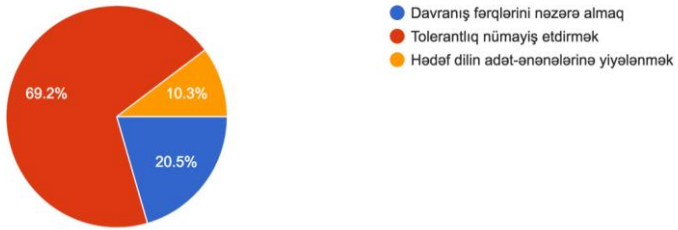
ç) öz mədəniyyətini əsas hesab etmək (consider one's own culture as the main one)

d) başqalarının mədəniyyətini əsas hesab etmək (consider other people's culture as the main one)

e) multikultural dəyərləri dəstəkləmək (support multicultural values).

Mədəniyyətlərarası münasibətlərin formalaşması üçün lazım olan meyarlar hansılardır?

39 responses



**Diaqram 6.**

Mədəniyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasında müxtəlif amillər rol oynayır. Respondentlərin təxminən 70%-i mədəniyyətlərarası əlaqələrin qurulması üçün tolerantlıq nümayiş etdirməyin vacib olduğunu bildirib (Diaqram 6).

Son olaraq tələbələrin ümumilikdə kommunikasiya bacarıqlarını, sosial şəbəkələrdən istifadə səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün onlara aşağıdakı suallarla müraciət olunmuşdur.

1. Sosial mediadan istifadə edirsinizmi? (yəni, Facebook, Twitter, YouTube, Instagram?) Tez-tez? Nə qədər vaxt?

Cavab: 95% tələbə sosial mediadan mütəmadi olaraq çox vaxt sərf etdiyini göstərib.

2. Sosial mediadan faydalanmaqda məqsədiniz nədir? Sosial media saytları ilə nə dərəcədə əlaqəlisiniz?

Cavab: 65% tələbə sosial mediadan məlumat almaq, tədqiqat aparmaq, verilən tapşırıqları icra etmək, 35% tələbə isə müxtəlif məqsədlərlə (əyləncə, oyun, hobbisi, marağı, tanışlıq) istifadə etdiyini

bildirib.

3. Dilini öyrəndiyiniz ölkə, onun mədəniyyəti, adət-ənənəsi ilə daha yaxından tanış olmaq üçün sosial mediadan istifadə etmisinizmi? Hansı ölkələr? Kiminlə? Nə öyrəndiniz?

Cavab: 60% tələbə anqlofon ölkələr haqqında, onların mədəniyyəti və incəsənəti ilə yaxından tanış olmaq arzusu ilə, 40% isə ümumilikdə ölkələr haqqında məlumatlanmaq üçün sosial mediayaya müraciət edildiyini qeyd etdi.

4. Sosial mediadan istifadənin hədəf dilin mədəniyyətinə uyğunlaşmaq üçün daha hazırlıqlı olmağınıza kömək göstərdiyini hiss edirsinizmi?

Cavab: 75% tələbə bəli, 25% tələbə qismən kömək etdiyini bildirdi.

5. Sosial şəbəkədən istifadənin hədəf dilin mədəniyyətinə qarşı stereotipləri aradan qaldırmağa kömək göstərirmi?

Cavab: 65% tələbə “bəli”, 35% tələbə “qismən”, “demək olar” kimi qeyd etdi.

6. Sosial şəbəkədən istifadə hədəf dilin ölkəsi ilə dostlar qazanmağınıza kömək göstərirmi? Digər millətlərdən olan dostlar necə?

Cavab: 95% tələbə hər ikisinə “bəli” dedi.

7. Hədəf dildə ölkə ilə bağlı hansı uyğunlaşma çətinlikləri (yəni, mədəniyyət şoku) ilə qarşılaşdınız və sosial media onların öhdəsindən gəlməyə necə kömək göstərdi?

Cavab: “tədris zamanı rastlaşmadığımız, öyrənmədiyimiz fərqlilikləri sosial media, Youtube kanalı vasitəsilə ingilis dilli filmləri izlədikdə öyrəndik” – 85% tələbə fikrini belə qeyd etmişdir.

8. Sosial mediadan faydalandıqdan sonra özünüzmə məmnun və ya qənaətlənmiş hiss edirsinizmi? Aydınlıq gətirin.

Cavab: 65% tələbə “bəli” dedi, 35% tələbə isə lazımsız materialların olmasını və bunun gəncliyi səhv istiqamətləndirə biləcəyini vurğuladı.

9. Sosial mediadan istifadənin üstünlükləri və mənfi cəhətləri nələrdir?

Cavab: 65% tələbə vaxta qənaət, istədiyi məlumatı tapmaq imkanı, əlaqələr qurmaq, başqa mədəniyyətlərlə tanış olmaq kimi



üstün cəhətləri, 35% tələbə isə, lazımsız materiallarla zəngin olma, iradəcə zəif insanları tez təsirə salma kimi mənfi cəhətləri qeyd etmişdir.

10. Sosial media öz doğma mədəniyyətinizə münasibətdə hisslərinizə necə təsir göstərir?

Cavab: 85% tələbə “digər mədəniyyətlərlə fərqliliklərini” müqayisəsini aparmaqla, dəyərləndirmə bacarıqlarımı inkişaf etdirdim” – kimi cavab verdi.

11. Sosial media və mədəniyyətlərarası uyğunlaşma haqqında demək istədiyiniz başqa bir şey varmı?

Cavab: 70% tələbə, materiallara nəzarət olunmasına; həvəsləndirmə, aldatma oyunlarına, mənfi məsələlərə cəlb edən lazımsız materiallar əvəzinə, maarifləndirici materialların, təhsilə, mədəniyyətə, əməkdaşlığa, dostluğa, mədəniyyətlərarası dialoqa xidmət göstərən materialların yüklənməsinə daha çox ehtiyacın olduğunu bildirdi.

Müasir yanaşmalara görə, dərslük əsas tədris vəsaiti sayılsa da, əlavə tədris materiallarından, rəqəmsal təlimə münasib İnternet resurslarından mövzuya uyğun istifadə olunması, tələbələrə mövzuya daha geniş spektrdən baxmağa və kompleks şəkildə müzakirə etməyə zəmin yaradır.

Göründüyü kimi, dil ixtisaslı ali məktəblərdə ingilis dilini peşəkar məqsədlərlə öyrənən tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirmənin milli modelinin yaradılması məqsədilə bütün müşahidələr, müəllim-professor heyəti və tələbələrlə söhbətlər, dərslərin dinlənilməsi, tərəfimizdən təklif olunan formada auditoriya və auditoriyadankənar fəaliyyətlərlə bərabər, tələbələrin onlayn və oflayn fəaliyyətlərinin izlənməsi, virtual ünsiyyət, sosial şəbəkələrlə bağlılıq, rəqəmsal təlimdə fəaliyyətləri, təhlillər, affektiv səviyyənin, tolerantlıq səviyyəsinin, etnosentrizmin səviyyəsinin, koqnitiv səviyyənin, sosial şəbəkədən istifadə səviyyəsinin öyrənilməsi üzrə anket sorğuları, riyazi statistik hesablamalar Azərbaycan məkanında mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının milli modelinin yaradılmasını şərtləndirdi.

Eksperiment, birinci növbədə, tələbələrdə söz bazasının az olması səbəbindən fikirlərini tam ifadə etməyə mane olduğunu

aşkara çıxarmışdır. Bəzi tələbələrdə dinləyib-anlamada problemlər müşahidə edilmişdir. Digərləri müəyyən mədəniyyət fərqliliklərinə yanaşma baxımından münasibət bildirmədə çətinliklərlə üzləşmişlər.

Bu məsələləri aradan qaldırmaq üçün tədrisdə bir sıra kompleks məsələlər nəzərdə tutulmalıdır:

- a) mətnlərin seçilməsi və adaptasiyası;
- b) dinləmənin rahat şəkildə həyata keçirilməsi və kommunikasiyaya şərait yaradılması;
- c) mətnlərin mədəniyyətlərlə bağlı yeni və maraqlı informasiyaya malik olması;
- ç) mətnlərin tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasına zəmin yaratması;
- d) mətnlərin mədəniyyətlərarası dialoqun formalaşdırılmasına xidmət etməsi.

Tədqiqatdan əldə edilmiş elmi **nəticələr** aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir:

1. Tədqiqat ingilis dilini peşəkar məqsədlərlə öyrənən Azərbaycan Dillər Universiteti tələbələrində mədəniyyətlərarası səriştəsinin formalaşdırılması, onların mədəniyyətlərarası səriştə ilə bağlı bilik və bacarıqlarını (etiket qaydaları, milli mənsubiyyət, mədəni baxışlar, fərqliliklər və müxtəlifliklər, eyniliklər, davranış tərz, toleranlıq, hörmətlə yanaşma) müəyyənləşdirmək, tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması təcrübəsi ilə tanış olmaq imkanı verir. Həmin sahədə görülən işlərin səmərəliliyini təmin etmək, tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının əlverişli üsul və yollarını müəyyənləşdirmək, ixtisas fakültələrində mədəniyyətlərarası səriştənin təşəkkülü səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün didaktik model hazırlamaq, eksperimental yolla aprobeşiyadan keçirmək, ixtisas fakültələrində mədəniyyətlərarası səriştə əsaslı tədris sahəsində eksperimentdən əldə olunan nəticələrin təhlilini aparmaq və sistemləşdirərək ümumiləşdirmək mümkün oldu.

2. Tədqiqatın metodoloji səviyyəsi Azərbaycan Dillər Universitetinin tələbələrinin ixtisas hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün ilkin şərtləri, mövcud ziddiyyətləri aşkarlamağa, əsas fikir və müddəaların təhlilini aparmağa, aktuallığını, məqsəd və

vəzifələrini, obyektini və predmetini əsaslandırmağa, işin fərziyyəsini formalaşdırmağa, mədəniyyətlərarası səriştəni mürəkkəb üç komponentli fenomen kimi irəli sürməyə şərait yaratdı. İngilis dilində peşəkar ünsiyyətin tədrisi prosesində Azərbaycan Dillər Universiteti tələbələrində mədəniyyətlərarası səriştəsinin formalaşması üçün hazırlanmış model peşəkar əhəmiyyətli şəxsiyyətin təşəkkülünə imkan verir, tələbə şəxsiyyətinin ümumi inkişafı fonunda onların mədəniyyətlərarası səriştələrinin inkişafını təmin edir.

3. Nəzəri səviyyə Azərbaycan Dillər Universiteti tələbələrində mədəniyyətlərarası səriştəsinə çoxölçülü bir fenomen kimi nəzərdən keçirməyə şərait yaradır, gələcək mütəxəssislərin müxtəlif sahələrdə mədəniyyətlərarası dialoqa xidmət göstərən peşəkar bacarıqlar nümayiş etdirməsinə kömək göstərir. Nəzəri səviyyədə bir-biri ilə əlaqəli bloklardan ibarət mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması modeli hazırlanmışdır. Həmin modelə daxildir: nəzəri-metodoloji, məzmun-texnologiyə və nəticə-qiyətləndirici.

4. Nəzəri modeldə metodoloji yanaşma və prinsiplərə əsaslanaraq məqsəd, vəzifə və əsas istiqamətlər müəyyən edilir. Bu modelin işlənmiş texnologiyə dəstəyi ənənəvi öyrənmə və innovativ bilikləri ahəngdar şəkildə birləşdirir. Professional məzmunun inteqrasiyasına əsaslanan texnologiyalar (layihə texnologiyaları, müzakirələr, keys təhlili, mobil cihazlarla işləmə texnologiyası, təhsil texnologiyaları) ingilis dilində auditoriyada tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasına olan marağını artırır.

5. Tədqiqatın texnologiyə səviyyəsi səmərəli sistemlə təmsil olunur və tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştəsinin formalaşdırılması prosesinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan texnologiyə dəstək nəzərdə tutulur.

6. İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə rəqəmsal təlimə müvafiq tədris qurulduqda, ingilis dilini peşəkar məqsədlərlə öyrənən tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştəsinin formalaşdırılması təmin olunur.

7. Dərslik, proqram və sillabusların təkmilləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır. İstifadə olunan *New English File* dərsliyində öz əksini tapmış mövzular, tədris materialları müəllimlər tərəfindən əlavə materiallarla zənginləşdirilib, müzakirələr təşkil olunmuş, bütü

bunlar səmərəli nəticələnmişdir.

8. İxtisas fakültələrində mövzuların tədrisi prosesində ingilis dilini öyrənən tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi üçün səmərəli yollar və vasitələr seçildikdə səmərəli nəticələr alınır.

9. İxtisas fakültələrində ingilis dilini öyrənən tələbələrin mədəni insan davranışının xüsusiyyətlərinin, milli mədəniyyətə xas olan oriyentasiya sisteminin, mədəniyyətin əhəmiyyətinin aydın başa düşməsi, kommunikativ qarşılıqlı əlaqə prosesində rast gəlinən amillər, verbal və qeyri-verbal ünsiyyətin kommunikasiyaya və tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasına təsiri məsələləri, həm autentik materiallar, həm də nəzərdə tutulan tədris materialları vasitəsilə mədəni dəyərlərin öyrənilməsi, xarici mədəniyyətin şüurlu qavranılması və mədəniyyətlərarası ünsiyyətin xüsusiyyətləri və ünsiyyət maneələri ilə daha ətraflı tanışlıq, milli stereotiplərin və onların haradan qaynaqlandığını öyrənmək və s. tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasını şərtləndirir.

10. İngilis dilində professional ünsiyyətin tədrisi prosesində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması üçün digər mədəniyyətlərin nümayəndələrindən dostlarının olması, öz doğma mədəniyyətini obyektiv qiymətləndirmə qabiliyyəti, mədəni özünüdərk, digər mədəniyyəti öyrənmək istəyi, dünyanı, bəşəriyyəti daha da yaxşılaşdırmaq arzusu, minimum bir neçə xarici mədəniyyətlə yaxından tanışlıq əsas məsələlərdən hesab olunub, bu formalaşmanı təmin edir.

11. Azərbaycanca gedən siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni dəyişikliklər, hər bir sahədə labüd, konkret vəzifə və məqsədlərin həyata keçirilməsi, açıq vətəndaş cəmiyyətinin qurulması, daha demokratik idarəetmə vasitələrindən faydalanma, inkişaf etmiş ölkələrlə beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi, beynəlxalq iqtisadi və bazar rəqabəti üçün imkanların yaradılması, milli mənəvi dəyərlərin, milli mədəniyyətin qorunub saxlanması, aşılınması istiqamətində işlərin görülməsi dili peşəkar məqsədlərlə öyrənən tələbələrə mədəniyyətlərarası səriştəyə yiyələnmək, mədəniyyətlərarası dialoqa hazır olmaq arzusu və bacarığı aşılayır.

12. Milli mənəvi dəyərlər, mədəniyyətin qorunması, inkişafı və

gənclərə aşılması perspektivlərinin, dünyada baş verən mədəni proseslərin, mədəniyyətlərarası əlaqə və münasibətlərin genişlənməsi, mədəniyyətlərarası dialoqun yaradılması müasir dövrdə də başlıca məsələlərdəndir. Tələbələr hər bir mədəniyyətin öz kökünə bağlı olduğunu, eyni zamanda milli mədəniyyətlərin təcrid edilmiş halda, ümumdünya proseslərindən kənar qalaraq inkişaf edəcəyinin mümkünsüzlüyünü anlayır, milli və dünyəvi dəyərləri qiymətləndirərək daha sivil formada yaşamağı öyrənməklə buna töhfə vermək əzmində olurlar.

13. Qiymətləndirmə prosesi mədəniyyətlərarası səriştənin hər bir komponentini əhatə edən, tələbələrin nöqsanlarını deyil, qazandıqları nailiyyətləri diqqət mərkəzində saxlayaraq, həm tələbələrin fərdin xüsusiyyətlərini, həm də mədəniyyətlərarası səriştənin inkişafının səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir.

14. Tədqiqat ixtisas fakültələrində ingilis dilini öyrənən tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasını təmin etmək üçün Azərbaycan auditoriyasına müvafiq milli model və təsnifatı müəyyənləşdirməyə imkan verdi.

15. Xarici dildə peşəkar ünsiyyətin tədrisi prosesində tələbələrində mədəniyyətlərarası səriştəliliyinin formalaşdırılması və səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün dillər üzrə ümumavropa çərçivə sənədi adlı qurumun yaratdığı və təklif etdiyi modelə müvafiq hazırlanmış Azərbaycan milli modelinin eksperimental yoxlanılması onun səmərəliliyini və pedaqoji məqsədəuyğunluğunu təsdiq etdi.

16. Müəyyən olunmuş meyarlardan faydalanmaqla mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının qiymətləndirilməsi dinamikası kommunikativ yolla problemləri həll etməyə, hazırlanmış texnoloji dəstəyin səmərəliliyini təsdiqləməyə imkan verir. Sübut edilmişdir ki, hazırlıq dərəcəsi nəzərdən keçirilən səriştənin formalaşma səviyyəsindən xeyli dərəcədə asılıdır.

Tədqiqatla bağlı aşağıdakı **təklifləri** irəli sürmək mümkündür:

1. Tədqiqat işində təqdim olunan elmi-nəzəri və elmi müddəalardan digər ali təhsil müəssisələrinin tələbələrində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasını təmin etmək üçün Azərbaycan auditoriyasına müvafiq milli model və təsnifatı müəyyənləşdirməyə imkan verdi.

yətlərərası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi sahəsində inkişaf konsepsiyasının hazırlanması məqsədəuyğundur.

2. ADU-da xarici dillərin tədrisi istiqamətində olan fənn bloklarına ilk olaraq seçmə fənn kimi mədəniyyətlərərası səriştənin nəzəri əsaslarının daxil edilməsi və tədrisi məsləhətdir.

3. Ali təhsil müəssisələrində tələbələrdə mədəniyyətlərərası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi ilə bağlı təqdim olunan elmi-nəzəri müddəalardan müxtəlif ixtisasçılarda zəruri səriştənin formalaşdırılması üzrə tədqiqatların aparılması faydalı olardı.

4. Xarici dillərin tədrisi prosesində tələbələrdə mədəniyyətlərərası səriştənin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi məqsədilə təklif olunan anket sorğularından faydalanmaq məsləhət bilinir.

5. Mədəniyyətlərərası səriştənin formalaşdırılması məqsədilə ingilis dilinin tədrisində istifadə olunan materiallar, fənn proqramları və sillabuslarda təkmilləşdirilmələrin aparılması yaxşı olardı.

***Tədqiqatın məzmunu, əsas elmi ideyaları və nəticələri iddiaçının çap etdirdiyi aşağıdakı məqalə və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır:***

1. Языковая политика в годы независимости в Азербайджане // Cultural Identity of Azerbaijan. Faculty of Philology, University of Belgrade, – 2019. Book 2, – с.101-104.
2. Мədəniyyətlərərası səriştə: ingilis dilinin tədrisi zamanı istifadə olunan qiymətləndirmə metodları // – Baku: Journal of Baku Engineering University, Philology and Pedagogy, – 2019. Vol.3, №2, – s.85-98.
3. Мədəniyyətlərərası səriştənin tədqiqat tarixi // Bakı Slavyan Universitetinin Elmi Əsərləri. – 2019. №2, – s.86-93.
4. Тələbələrdə xarici dillərin tədrisi prosesində mədəniyyətlərərası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi imkanları // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi Xəbərlər, – 2019. №3, – s.64-71.
5. Мədəniyyətlərərası didaktika sahəsində olan terminlərin izahı // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri, – 2019. №6, – s.113-117.
6. Тərcüməçi hazırlığı: mühüm mədəniyyətlərərası bacarıqlar //

- “Tərcümə problemləri” Respublika Elmi-praktik Konfrans, – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, – 15 mart, – 2019, – s.66-68.
7. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında mədəniyyətlərarası səriştənin rolu // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş Heydər Əliyev: Multikulturalizm və Tolerantlıq ideologiyası II Beynəlxalq Elmi Konfrans, – Bakı: ADU, – 6-8 may, – 2019, – s.222-224.
  8. Azərbaycan dövləti əzsaylı xalqların təhlükəsizliyinin qarantıdır // “Beynəlxalq münasibətlərin aktual Problemləri” adlı Respublika elmi konfransı, – 25 oktyabr, – 2019, – s.422-423.
  9. Qloballaşan dünyada ingilis dilinin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştə və diskursiv təcrübə anlayışlarının mahiyyəti // – Bakı: Journal of Baku Engineering University, Philology and Pedagogy, – 2020. Vol.4, №1, – s.46-56.
  10. İngilis dilinin tədrisi zamanı tələbələrin mədəniyyətlərarası səriştəsinin qiymətləndirilməsi: test və anket sorğularının hazırlanması problemləri // – Naxçıvan: Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, Elmi Əsərlər, – 2020. №1(59), – s.72-78.
  11. Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasında istifadə olunan modellərin təsnifatı // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi Xəbərlər, – 2020. №2, – s.67-75.
  12. Xarici dillərin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasında milli mədəniyyətin qorunub saxlanılmasının vacibliyi // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri, – 2020. №4, – s.163-167.
  13. İngilis dilinin tədrisində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasında təlim prinsipləri // – Naxçıvan: Naxçıvan Universiteti, Elmi Əsərlər, – 2020. №4(19), – s.127-133.
  14. İngilis dilinin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının psixoloji əsasları // – Bakı: Təhsil Problemləri İnstitutu, Elmi Əsərlər, – 2020. cild 87, №6, – s.165-170.
  15. Qloballaşma dövründə tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştəni formalaşdırarkən mədəni kimliyin qorunub saxlanılmasının vacibliyinə dair // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev:

- Multikulturalizm və Tolerantlıq ideologiyası” III Beynəlxalq Elmi Konfrans, – Bakı: ADU, – 5-6 may 2020, – s.136-140.
16. Формирование межкультурной компетенции студентов в азербайджанском вузовском образовании: принципы и компоненты // Rusiyanın Bryanski Universitetində keçirilən “Вопросы современной филологии и проблемы методики обучения языкам” adlı Beynəlxalq Konfrans. – 16-17 oktyabr, – 2020, – с.180-185.
  17. Межкультурная компетенция: Роль сми в повышении компетенции студентов через обучение английскому языку // Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Series Pedagogical Sciences. – 2021. №2, – с.25-30.
  18. Promoting Azerbaijani Students’ Intercultural Competence through Distance Education of Foreign Languages // Arab World English Journal (AWEJ), – September 2021. Vol. 12. Number 3, – p.232-241. (WoS)
  19. İngilis dilinin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması zamanı dil materiallarının istifadəsində motivasiyaedici strategiyalar // – Bakı: Bədən tərbiyəsi və İdman Akademiyasının Elmi Xəbərləri, –mart 2021. Cild 3, №1, – s.88-93.
  20. İngilis dilinin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının linqvistik əsasları // – Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Qızlar Universiteti, Elmi Əsərlər, – 2021. Cild 12, №1(95), – s.131-135.
  21. Motivation is the key component of promoting intercultural competence by language learning // Вариативность и стандартизация языкового образования в неязыковом вузе. Сборник статей по материалам IV Международной научно-практической конференции. – Нижний Новгород, Нижегородский государственный университет им.Н.И.Лобачевского, – 27-28 апрель, – 2021, – p.108-112.
  22. Müasir dövrdə gənclərin mədəniyyətlərarası dialoqa hazırlanmasında təhsilin rolu // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası”. IV Beynəlxalq Elmi Konfrans, – Bakı: ADU, – 7 may, – 2021, – s.234-235.



23. Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı tələbələrdə milli kimliyin qorunub saxlanması və mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması // Ulu Öndər Heydər Əliyevin anadan olmasını 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev və Azərbaycanın inkişaf strategiyası” adlı Respublika Elmi-praktiki Konfrans. – Bakı: Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına Akademiyası, – 7 may, – 2021, – s.216-218.
24. Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması zamanı istifadə olunan müasir təlim metodları // – Bakı: “Pedaqoji Universitetin Xəbərləri”. Humanitar, ictimai və pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası, – 2021. Cild 69, №1, – s.182-189.
25. Promoting intercultural competence through authentic materials and innovative ways in English language teaching in tertiary education // Tarih Okulu Dergisi (TOD), – 30 iyun 2021. Cilt 14, – p.1927-1949.
26. The Criteria of Culture Based Foreign Language Teaching Material with the Intercultural Competence Promoting Aspect in Case of Azerbaijani University of Languages // Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin 60 illik yubileyinə həsr olunmuş “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” Respublika Elmi-praktik konfrans. – Bakı: ADU, – 23 dekabr, – 2021, – s.52-53.
27. İngilis dili dərslərində rollu və işgüzar oyunlardan istifadə tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının mühüm amili kimi // – Naxçıvan: Naxçıvan Universiteti, Elmi Əsərlər, – 2022. №2(26), – s.283-290.
28. The Role of Social Media in the Development of Intercultural Competence among University Students in Azerbaijan // International Journal of Social and Educational Innovation, – 2022. Vol. 9, Issue 17, – p.7-16.
29. The Intercultural Competence: Its Components and the Ways of Developing in English Classes // Вариативность и стандартизация языкового образования в неязыковом вузе. Сборник статей по материалам V Международной научно-практи-

- ческой конференции. – Нижний Новгород, Нижегородский государственный университет им.Н.И.Лобачевского, – 19-20 апрель, – 2022, – с.109-112.
30. Azərbaycan ali təhsil müəssisələrində ingilis dilinin tədrisi zamanı tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsinin vacibliyi məsələsi // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi Xəbərlər, – 2023. № 1, – s.93-100.
31. Culture-Based Teaching Material For Promoting Intercultural Competence // Вариативность и стандартизация языкового образования в неязыковом вузе. Сборник статей по материалам VI Международной научно-практической конференции. – Нижний Новгород, Нижегородский государственный университет им.Н.И.Лобачевского, – 18-19 апрель, – 2023, – с.97-100.
32. İngilis dilinin tədrisi prosesində mədəniyyətlərarası səriştəni tələbələrdə formalaşdırması məsələsinin milli tərbiyə sistemində yeri // ADU, Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100-cü ildönümünə həsr olunmuş Heydər Əliyev: Multikulturalizm və Tolerantlıq ideologiyası VI Beynəlxalq Elmi Konfrans, – 14 iyun, – 2023, – s. 255-256
33. Функции юмора в формировании межкультурной компетенции студентов в процессе обучения английского языка // Вариативность и стандартизация языкового образования в неязыковом вузе. Сборник статей по материалам VII Международной научно-практической конференции. – Нижний Новгород, Нижегородский государственный университет им.Н.И.Лобачевского, – 23-24 апрель, – 2024, – с.133-137.
34. Səriştəli müəllim kadrları yetişdirmə siyasəti // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş «Heydər Əliyev: Multikulturalizm və Tolerantlıq ideologiyası» VII Beynəlxalq Elmi Konfrans. – Bakı: ADU, – 7 may, – 2024, – s.332-333
35. Forming Student's Intercultural Competence through Literary Education // “Challenges and Problems of Modern Science” The XVI International Scientific and Practical Conference, – London, United Kingdom, – 18-19 July, – 2024, – p.47-49.

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 Fevral 2025-ci il tarixində saat 14:00 Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən BED 2.15/1 Birdəfəlik Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1000, Bakı, Ü. Hacıbəyli küçəsi, 68

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Kitabxana-İnformasiya Mərkəzində tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 28 yanvar 2025-ci il tarixdə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 27.12.2024

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 82 065 işarə

Tiraj: 100 nüsxə